Genocid u Jugoslaviji 1941-1945, 1991...

Smilja Avramov.

Prof dr Smilja Avramov, svetski stručnjak za međunarodno pravo, koja je ceo svoj radni vek posvetila utemeljenju principa istine i pravde, nedavno je objavila studiju „Genocid u Jugoslaviji 1941-1945" u kojoj nam otkriva jedan svet u kome smo živeli, a koji nismo poznavali.

Skrivanje istine - zločin protiv čovečnosti

Sve do objavljivanja kapitalnog dela Arons (Mark Aarons) i Loftusa (John Loftus), i delimične deklasifikacije arhivske građe iz Drugog svetskog rata, razlozi za prećutkivanje genocida nad Srbima traženi su isključivo u ideološkom opredeljenju SFRJ

U svetskoj literaturi dvadeseti vek nazvan je vekom „megasmrti". Među mnoštvom oblika masovnih umorstava u dvadesetom veku, centralno mesto pripalo je genocidu. Samo u Drugom svetskom ratu, od 55 miliona ljudskih života stradalih u direktnoj borbi, ili od bombardovanja, epidemije i gladi, 10 miliona bile su žrtve genocida: Jevreji, Jermeni, Romi, Rusi, Ukrajinci i oko milion Srba.

Kada je 1951. stupila na snagu Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, malo pažnje posvećeno je naučnoj obradi ovog fenomena. U sklopu hladnoratovske strategije zapada protiv istoka, razrađena je strategija „zaborava i prevazilaženja prošlosti" kao njen sastavni deo. Ideja je potekla od pape Pija DžII, koji je u pomirenju katoličkih zemalja, pobednika i poraženih, pre svega Nemačke i Francuske, video moćnu branu protiv komunizma i istočnog bloka. Uz aktivnu ulogu Vatikana postignut je konsenzus zapadnih zemalja, i otvoren proces preoblikovanja istaknutih nacista, okorelih ratnih zločinaca, u „borce za demokratiju", u nove krstaške ratnike u obračunu sa Istokom.

Preživeli logoraši i potomci žrtava genocida nad Jevrejima podigli su glas protesta; doživeli su „strategiju zaborava" kao najtežu uvredu. „Ćutanje je zločin protiv čovečnosti" uzviknula je Sara Berkovic.

Protesti Jevreja širom sveta urodili su plodom. Posle skromnih dela krajem pedesetih, koja su se bavila tehničkom stranom ubijanja, bez ulaženja u suštinu problema, postepeno se širio krug analitičara koji su svestrano, iz različitih uglova proučavali genocid. Odlučujuću ulogu u tome imala su dela Teodora Adorna i Hane Arent. Ova dva filozofa postavila su genocid u odnosu na strukturu i logiku modernog života. Odbacili su razmatranje genocida kao neki bizarni događaj, ili usputnu grešku u modernoj istoriji. Umesto toga postavili su genocid kao deo istorije, čije je višedimenzionalno proučavanje neophodno da bismo shvatili u kojoj vrsti društva živimo. Kao rezultat tih nastojanja, u poslednje četiri decenije prošlog veka, objavljeno je nekoliko hiljada knjiga, formirani su brojni instituti koji se i danas bave genocidom.

Proučavanje je u tom periodu svedeno gotovo isključivo na stradanje Jevreja u Nemačkoj i satelitskim državama Trećeg rajha. Genocid je postao ključni elemenat jevrejskog kolektivnog identiteta, i osnov na kome počiva država Izrael. Genocid nad Srbima, izvršen tokom Drugog svetskog rata u ND Hrvatskoj, koji po metodama umorstava i motivima spada u red najmonstruoznijih događaja u novijoj istoriji, izbrisan je iz svetske istorije.

Sve do objavljivanja kapitalnog dela Arons (Mark Aarons) i Loftusa (John Loftus), i delimične deklasifikacije arhivske građe iz Drugog svetskog rata, razlozi za prećutkivanje genocida nad Srbima traženi su isključivo u ideološkom opredeljenju SFRJ. Loftus, koji je za vreme i posle rata, u svojstvu našao na listi ratnih zločinaca koju su sačinile Ujedinjene nacije. Visoki funkcioner u vladi Velike Britanije, koji je radio na problematici ratnih zločina i imao pristup tajnim dokumentima NATO, otkrio je nedavno prave motive. Prema njegovim rečima: „Britanska obaveštajna služba održavala je pre rata tesne veze sa ustaškom podzemnom terorističkom mrežom, čak i posle ubistva jugoslovenskog kralja Aleksandra u Marseju 1934... koristila je Pavelića, uprkos njegovoj reputaciji teroriste i ubice... bila je to hipokrizija najneobuzdanije vrste‟, zaključuju pisci.

Bilo je pokušaja osporavanja genocida počinjenog i nad Jevrejima. Održani su u tom cilju čak i naučni skupovi. Pokrenuti su posebni časopisi i objavljene mnogobrojne knjige. Artur Buc (Arthur R. Butz) osporava istrebljenje Jevreja u Nemačkoj; po njemu, oni su samo „izgnani‟ iz Evrope. Logori su, istina, postojali u ovoj zemlji, ali to su bili „radni logori‟, „izvor radne snage tako potrebne nemačkoj ekonomiji‟. Kao rezultat ratnih uslova u njima je, po Bucu, umrlo između 350.000 i 400.000 ljudi raznih nacionalnosti, od čega je sasvim „neznatan‟ broj otpadao na Jevreje. Gasne komore su za njega „izmišljotina‟, ili čista fikcija. Postojali su krematorijumi, ali su služili za spaljivanje tela ljudi koji su umirali. Upotrebljavan je povremeno insekticid, kao što je na primer „Zyklon B‟, ali samo za „dezinfekciju‟, jer su usled ratnih prilika harale epidemije. I za Forisona (Robert Faurisson) upotreba gasa bila je preventivne prirode; po njemu i po Štajnu (Honjard F. Stein) holokaust je samo „grupna fantazija‟, pa je otuda potrebna istorijska revizija događaja iz Drugog svetskog rata.

Zatiranje istine o Srbima

Genocid nad Srbima nije izbrisan samo iz svetske istorije, nego sve donedavno bio je izbrisan i iz nacionalne istorije. U našim udžbenicima taj fenomen je prosto izostavljen, za njega se nije našlo mesta ni u fusnotama

Jedan broj revizionista priznavao je izvršenje genocida, ali su kroz minimiziranje broja žrtava pokušali da nacizam, sa svim njegovim izdancima: ustaštvom, balistima, gvozdenom gardom, itd. postave u istu ravan sa ostalim političkim režimima, demokratskim i nedemokratskim. Nisu, po njima, Hitler ili Pavelić bili ni bolji ni gori od Čerčila, koji je naredio bespoštedno bombardovanje nemačkih gradova u kojima je stradalo na hiljade nedužnih civila; ni od Trumana koji je doneo odluku o bacanju atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki, ni od Staljina koji nosi na duši milionske žrtve, ni od Izraela pod čijom je zaštitom izvršen masakr nad Palestincima u logorima Sabri i Šatili juna 1982. i brojni zločini protiv čovečnosti.

Izrael i jevrejska dijaspora širom sveta istrajali su u svojoj borbi. Sećanje na genocid institucionalizovani su kroz ritualno obeležavanje „Dana sećanja" i masovne posete logoru Aušvic. Tog dana na stotine mladih Izraelaca maršira u stroju kroz logor, sa zastavama Izraela. U SAD, Evropi i Izraelu izgrađeni su monumentalni memorijalni centri.

Genocid nad Srbima nije izbrisan samo iz svetske istorije, nego sve donedavna bio je izbrisan i iz nacionalne istorije. U našim udžbenicima taj fenomen je prosto izostavljen, za njega se nije našlo mesta ni u fusnotama. Međutim, treba reći da je nedostatak naučno utemeljenih rasprava o genocidu u nekadašnjoj Jugoslaviji mnogo složeniji problem, no što bi se to, na prvi pogled, moglo zaključiti. Naučni radnici ostajali su nemi pred delikatnošću situacije sa kojom su bili suočeni u jednom vešto izrežiranom revolucionarnom vremenu. Evidentno je, da se bez empirijskih istraživanja ne mogu vršiti teorijska uopštavanja, a u atmosferi lažnog zanosa o „bratstvu i jedinstvu svih naših naroda" nije bilo mesta za opis zločina, stravičnih i neshvatljivih običnom čoveku. Kako prići genocidu van mogućnosti njegovog logičnog lociranja u bilo kojoj ravni odnosa: čoveka prema čoveku, čoveka prema Bogu ili obrnuto. Kako objasniti

Jasenovac, i druge koncentracione logore, te moderne fabrike smrti, Jadovno i druge kraške jame punjene srpskim leševima, čije je postojanje značilo krah svih moralnih pravila, pa i metafizičkih normi. Nije se to uklapalo u jedan virtuelni brozovsko-kardeljevski svet. Pominjanje genocida, čak i na marginama, izazivalo je neočekivano oštre reakcije, individualne i kolektivne. Delikatnost situacije proizlazila je i iz okolnosti da se jedan broj Hrvata, istina veoma mali, solidarisao sa žrtvama genocida, bilo kao ratni zarobljenici koji su odbili da se vrate kućama, iako im je to nuđeno, bilo kao gerilci koji su se našli u istim redovima sa Srbima i Jevrejima. Nije u ovom slučaju bitan broj; moralne vrednosti ne mogu biti predmet matematičkih kalkulacija.

ERA OKRUTNOSTI

Dodatnu teškoću u proučavanju i identifikaciji genocida u Jugoslaviji predstavljala je okolnost da era okrutnosti i grupnih progonstava nije okončana ratom. Na izranjavljenom telu Jugoslavije vršeni su eksperimenti od kojih je svaki plaćen dankom u krvi. Rezultati su bili poražavajući na egzistencijalnom, ekonomskom i moralnom planu.

U ime „čistog" marksizma u staljinističkoj vizuri na meti kolektivnog progona, i masovnih pogubljenja bez suđenja, našli su se najpre „buržuji i kulaci", potom „nacionalisti", a nešto kasnije usledio je najsuroviji obračun sa „neprijateljima" različitih boja, u ime „antistaljinističke" orijentacije, a u procesu borbe za socijalizam sa „ljudskim likom". Revolucionarni podvizi pomereni su sa ulice u kabinete političara, koji su već tada raspolagali organizovanom represijom. U pitanju je bila jedna politika zasnovana na „naučnom" pristupu, artikulisana putem snažnog birokratskog aparata. Nosioci tog kursa, Josip Broz i Edvard Kardelj, stekli su svoja znanja na „univerzitetima" Kominterne. Razlike, ali i zajednički elementi u grupnim progonima, u ratnim i poratnim godinama, nesumnjivo postoje; radi se o istrebljenju ljudskih grupa pomoću državnog aparata, pri čemu nije bila bitna lična, individualna krivica, nego pripadnost grupi i identifikacija ličnosti kroz određenu grupu. Razlike, ipak, postoje u motivaciji.

Logikom ratnih zbivanja moguće je osvetliti samo završni čin. Genocid počinjen nad Srbima ima svoje originalno poreklo i za njegovo razumevanje moraju biti uzeti u obzir mnogobrojni činioci. Zločini koji su počinjeni tokom nasilnog razaranja Jugoslavije 1991-1995. istorijski se nadovezuju na one iz 1941-1945. Ali i u ovom slučaju zločini moraju biti locirani u kontekst događanja u Evropi, koji su različiti od onih 1941.

Apel Vatikanu da spreči zverski pokolj Srba

Prve diplomatske akcije kraljevske vlade u cilju zaštite ugroženog stanovništva usmerene su ka Vatikanu. Već 17. maja 1941. poslanstvo Kraljevine Jugoslavije obavestilo je Svetu stolicu o masovnom ubijanju Srba, pokolju pravoslavnog sveštenstva

Kraljevska vlada Jugoslavije pošla je od pretpostavke da je u tako tragičnoj situaciji poglavar Katoličke crkve, papa, kao duhovni predstavnik katoličanstva u svetu, prvi pozvan da podigne svoj glas protiv varvarskih metoda. Ovo utoliko pre, što je ustaški pokret u idejnom i organizacionom vidu bio najtešnje povezan sa Katoličkom crkvom u Hrvatskoj. Pojedini visoki katolički dostojanstvenici su i lično učestvovali u progonima. S druge strane, Vatikan je održavao direktne veze sa poglavnikom Pavelićem, preko papskog izaslanika u Zagrebu. Prve diplomatske akcije kraljevske vlade u cilju zaštite ugroženog stanovništva usmerene su ka Vatikanu.

Već 17. maja 1941. poslanstvo Kraljevine Jugoslavije obavestilo je Svetu stolicu o masovnom ubijanju Srba, pokolju pravoslavnog sveštenstva, s molbom da papa interveniše i spreči pogoršanje situacije.
Kralj Petar II uputio je 6. juna 1941. papi Piju DžII telegram sledeće sadržine: „Ja činim apel na Vašu svetost da svojim velikim autoritetom uzmete u zaštitu moj narod koji nevino strada.“

Apel papi uputila je 31. oktobra 1941. i vlada Kraljevine Jugoslavije, naglašavajući da izveštaji o zverstvima u NDH neprekidno stižu. Nad Srbima „vrše se takvi masakri, na tako širokom planu, da je i sama njihova egzistencija već u opasnosti“. Rasistički zakoni

primenjeni su u odnosu na Jevreje i na Srbe, dodaje se u telegramu, a ti zakoni, prema mišljenju vlade, predstavljaju kriminalan akt, monstruozan „utoliko pre što dolazi od vlade koja pretenduje da propoveda katoličanstvo, da vlada na osnovu te iste religijeÖ Strašni masakri, organizovani i izvršeni nad Srbima od strane režima Pavelića mogu imati izuzetno teške posledice u odnosu na buduću versku politiku i crkvene organizacije na BalkanuÖ Vlada Kraljevine Jugoslavije podnosi Vama, Sveti oče, izveštaje o zločinima s molbom da Vaša svetost, kao najviši moralni autoritet, u ime večne pravde, u ime hrišćanskih vrlina koje su jedinstvene i nedeljive, osudite zločine koji prete da istrebe naš narod i da učinite sve što Vaša svetost nalazi za potrebno kako bi se sprečile i onemogućile tegobe naroda Jugoslavije."
Devet evropskih okupiranih zemalja, odnosno njihovi diplomatski predstavnici akreditovani pri Svetoj stolici, zatražili su i kolektivno od pape da crkva javno i formalno osudi zverstva nad civilnim stanovništvom.

Ministar inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije uputio je papi Piju DžII notu 6. novembra 1942, sa konkretnim podacima i snimcima o zverstvima, uz energični zahtev da Sveta stolica „svojim moralnim autoritetom spreči dalje pokolje".

Otpravnik poslova Kraljevine Jugoslavije pri Vatikanu informisao je gotovo svakodnevno Rimsku kuriju o tragičnim događajima u NDH.
„Pismo jednog poštenog Hrvata" upućeno nadbiskupu Stepincu 8. februara 1942. u prepisu je upućeno i vladi u Londonu. Ono glasi: „Punih 10 meseci kolju se u Hrvatskoj na najzverskiji način Srbi i uništavaju se milijarde njihove imovine, a crvenilo obliva lica poštenih HrvataÖ Nije sva strahota u samom ubijanju. Ona je u ubijanju svega odreda staraca, žena i dece i ubijaju se u strašnim i divljačkim mučenjima. Te nevine Srbe nabijali su na kolje, ložili vatru na gole im grudi, pekli ih žive na vatri, spaljivali u kućama i crkvama žive, polivali vrelom vodom i kidali meso, i rane solili. Kopali su živima oči, sekli noseve, uši, jezike, svećenicima sekli udove i stavljali im u usta, vezivali ih za kamione i s njima jurili; prebijali noge i ruke, zabijali im eksere u glavu, velikim ekserom zakivali ih za pod kroz slepo oko, bacali žive u bunare i ponore, a na njih bacali bombe, razbijali gvozdenim ćuskijama glavu; decu bacali u vatru, vrelu vodu, u krečane, kidali deci noge, razbijali glave o zid, lomili kičme o kamenje i još mnoga užasna mučenja vršili, kakva normalni ljudi ne mogu ni zamisliti. Hiljade i hiljade srpskih leševa nose Sava, Drava i Dunav, kao i njihove pritoke. Bilo je leševa sa natpisom: „Pravac Beograd - putuj kralju Petru."

Papa „nije obavešten“

Svi apeli upućeni papi ostali su bez odjeka. Oficijelni krugovi Vatikana pravdali su pasivan stav Svete stolice odsustvom pouzdanih informacija

Trijumf koljača: Gustav Majer, folksdojčer, sa svojim žrtvama na Dubičkom polju

Strašan je slučaj Milene Božnić iz Stabildže, iz koje su nožem izvadili dete. Pa grozan slučaj nađene pečene glave u Bosni. Nađene posude pune srpske krvi, pa slučajevi prisiljavanja Srba da piju vruću krv svoje poklane braće. Silovanje bezbroj žena, devojaka, devojčica, majki pred ćerkom i ćerki pred majkama, a gomila devojaka, žena i devojčica odvedenih u logor ustaša za bludnice, čak silovanja vršena i u oltarima pravoslavne crkve... Za ova strašna i nečuvena nedela postoje detaljni i verodostojni zapisnici. Užas ovih nedela zaprepastio je i Nemce i Italijane. Oni su fotografisali ogroman broj ovih slučajeva. Nemci govore da su Hrvati radili ovo i za vreme Tridesetogodišnjeg rata, i da od tog vremena postoji u Nemačkoj poslovica: „Sačuvaj me Bože kuge, gladi i Hrvata...“ Italijani su fotografisali jednog (čoveka) koji je došao u Dubrovnik opasan sa dva đerdana odrezanih srpskih jezika. Pismo je dospelo i do Vatikana, a u Vladi u Londonu izazvalo je pravi šok.

Svi apeli upućeni papi ostali su bez odjeka. Oficijelni krugovi Vatikana pravdali su pasivan stav Sv. stolice odsustvom pouzdanih informacija. I sam papa Pije DžII, pri kraju rata, u intervjuu listu La Gazette de Lausanne objasnio je svoj stav rečima: „Znali smo da je u Nemačkoj bilo violentnih progonstava iz političkih razloga, ali nikad nismo bili obavešteni o nehumanom karakteru nacističke represije.“

Vatikan nikad nije demantovao reči Pija DžII, ali je njegov stav opovrgnut objavljivanjem zvanične dokumentacije (ADSS). Ispostavilo se da je Sveta stolica raspolagala bogatom kolekcijom prvorazrednih izvornih dokumenata o zločinima u NDH, i u Nemačkoj, što svedoči o teškoj hipokriziji ličnosti pape i moralnoj krizi u kojoj se našao vrh katoličanstva.

Kralj Petar je uputio 6. juna 1941. telegram predsedniku SAD Ruzveltu, s molbom da interveniše kako bi se učinio kraj vandalizmu; u NDH, ističe se u telegramu, dva miliona Srba, koji vekovima tu žive, „lišeni su svih prava i sredstava za život. Nikad još jedan hrišćanski narod nije bio u tolikoj meri unižen i zlostavljan od jedne vlasti, koja se takođe naziva hrišćanskom." (Pov. br. 828) Kraljevska vlada uputila je 21. oktobra i 6. novembra 1941. predsedniku SAD Ruzveltu izveštaj koji sadrži detaljan opis pokolja Srba u Bosni, Hercegovini, Slavoniji i Hrvatskoj (K. Pov. br. 7240).

Predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa Gerhart Rigner (Gerhard Riegner) izneo je još 1942. godine svoj stav da je iluzorno očekivati pozitivne korake od strane Vatikana, s obzirom na podršku koju je Hitleru pružilo nemačko katoličko sveštenstvo, kao i „na pomiriteljsku ulogu Vatikana u odnosu na Hitlera".

Apel za pomoć upućen je savezničkim vladama. Reči pohvale i veličanja srpskog naroda od strane premijera Velike Britanije Čerčila, povodom državnog udara u Jugoslaviji 27. marta 1941, koji je zvanično ocenjen kao istorijski, za konačnu pobedu saveznika, ulivale su nadu kraljevskoj vladi da će reči biti propraćene adekvatnom politikom, u trenutku kada je i sama egzistencija srpskog naroda dovedena u pitanje. Nažalost, dogodio se obrt u politici Velike Britanije. Od veličanja prešlo se na beskrupulozno nipodaštavanje i kralja i vlade, pa i same zemlje. U jednoj bezizlaznoj situaciji, u kojoj se našla vlada, nije joj ništa drugo preostalo sem da diplomatskim notama pokuša da probudi kod svojih saveznika osećaj moralne obaveze, ako već ne i pravne. Svi ovi izveštaji samo su karike u lancu obaveštavanja od strane kraljevske vlade u Londonu. O nemačkim zverstvima u okupiranoj Srbiji vlada je uputila notu svim savezničkim i svim neutralnim zemljama 21. marta 1942. o zverstvima mađarskih trupa 4. maja 1942. (Pov. br. 4850), a italijanskih 23. oktobra 1942. (Pov. br. 5691). Pokolj Srba u Sremu od strane ustaša dramatično je opisan u pismu upućenom ministru inostranih poslova Idnu 24. oktobra 1942. (Pov. br. 4483), sa imenima masakriranih Srba u Zemunu, Vukovaru i drugim gradovima Srema i Slavonije.

Izveštaji o zločinima

„Jedan ustaša je zatečen sa dva kilograma ljudskih očiju, koje je nameravao da kao svoj poklon da Paveliću", ističe se u jednom izveštaju. „Devojčice, unakažene kopale su svoje sopstvene grobove", piše u drugom. Fotografije prikazuju usmrćivanje dece udarom o zid, ljude sa odsečenim ušima, izvađenim noktima, rasporenu trudnu ženu

Dramatične izveštaje o stanju na okupiranim delovima Jugoslavije primao je predsednik SAD Ruzvelt i premijer Velike Britanije Čerčil, direktno od strane svojih obaveštajnih službi i te informacije su razmenjivali. Čerčil je za obaveštajni kanal iz Jugoslavije, u prepisci sa Ruzveltom, upotrebljavao nazive „Ultra" i „Boniface". „Ultra" je bila oznaka za informacije koje je britanska obaveštajna služba sticala prodorom u sistem nemačke obaveštajne službe. Pismo koje je Čerčil uputio Ruzveltu 13. avgusta 1943. sadrži u dodatku F inventar zločina počinjenih u Hrvatskoj. Izveštaj je sačinjen na bazi podataka koje je dostavio jedan oficir, službenik u Pavelićevim snagama. U izveštaju se opisuju masovna ubistva, bacanja u jame unakaženih, poluživih ljudi. Jedan ustaša je zatečen sa dva kilograma ljudskih očiju, ističe se u izveštaju, koje je nameravao da kao svoj poklon da Paveliću. „Fotografije pokazuju usmrćivanje dece udarom o zid, ljude sa odsečenim ušima, izvađenim noktima, trudnu ženu rasporenu, decu vezanu za plast sena koji je potom zapaljen. Sveštenik je živ zapaljen u Brinju." Devojčice, unakažene kopale su svoje sopstvene grobove. „Naš oficir za vezu tvrdi da je sistematsko paljenje gradova i sela i cele žetve beznačajno, u odnosu na široko rasprostranjene brutalnosti o kojima postoji obilje dokaza."

Stizale su na adresu vlade i individualni izveštaji i izjave. Tako fotograf iz Zenice Derviš Imamović, kao očevidac, opisuje stanje u svojoj neposrednoj okolini: „Ustaški stan je bio na obali u Prosvjetnom konviktu, iz toga stana nije niko živ izlazio. Od 8 do 18 samo kroz moju sobu prodefilovalo je 420 osoba. Tu su kopali oči, parali uši, noseve, obrtali prste, vadili nokte... Naročito se dojmilo kada su doveli sedam Lopatića iz sela više Sarajeva - među njima dva dječaka od oko 14 godina i starca od 80 godina... Boli su ih kamama, kopali oči... naveče kada počinje otpremanje u 'Raj' - vezali su ih žicama i skupa sa drugih valjda 150 do 200 osoba, koliko su ih odvozili svako veče, negdje u pravcu Viječnice, i bacali ih u neku provaliju." Prve vesti o masovnim umorstvima Jevreja

u koncentracionom logoru Mauthauzenu izneo je decembra 1941. nemački književnik Tomas Man. Sledili su zatim iscrpni izveštaji poljske vlade u Londonu o zločinima u koncentracionom logoru Treblinki. Svetski jevrejski kongres u Bernu imao je svoju obaveštajnu mrežu, a i preko vrhunskih privrednika u Švajcarskoj dobijao je informacije „iz prve ruke" o „fabrikama smrti". Rihard Lihtenštajn, delegat jevrejske organizacije u Ženevi, u svom izveštaju o položaju Jevreja u Hrvatskoj nakon uspostavljanja ustaške vlasti, upućenom 27. avgusta 1941. u Jerusalim, pored ostalog navodi: „Situacija u odnosu na Jevreje u Hrvatskoj je dešperantna... Italijani se ponašaju mnogo humanije u svojoj okupacionoj zoni, nego ostali nemački saveznici; međutim, Hrvati su izvesno među najgorima."

Jakob Rozenhajm, predstavnik Svetskog jevrejskog kongresa za Evropu, u svom izveštaju navodi: „Tela umorenih žrtava se upotrebljavaju za proizvodnju sapuna... Molimo vas učinite sve da dođe do američke intervencije."

Svi listovi u slobodnom svetu objavljivali su brojne reportaže o zločinima u Jugoslaviji: Nezavisna francuska agencija (AFI) iz Ankare, NJujork Tajms, Britanska ujedinjena štampa, švedski list Aftonbladet, Diario Carioca iz Rio de Žaneira, kanadska štampa i štampa niza drugih zemalja. Čak i italijanska štampa donosila je napise i fotografije o zverstvima ustaša. Fašistički senatori u Rimu skretali su nekoliko puta pažnju na događaje u susedstvu, na civilizacijski nivo zemlje, na čiji presto treba da stupi jedan član italijanske kraljevske kuće. Novine na svim kontinentima bile su pune potresnih reportaža o stradanju Srba, a vladi u Londonu stizali su izrazi saosećanja od istaknutih ličnosti iz sveta. Vest o streljanju srednjoškolske omladine u Kragujevcu stigla je i do Brazila, gde su 30. decembra profesori i đaci Rio de Žaneira organizovali pomen, u najvećoj crkvi ovog grada. Tim povodom direktor gimnazije Luis Gama Filio uputio je apel svojim sugrađanima sledeće sadržine: „Dajući izraza osećanjima hrišćanske solidarnosti svog profesorskog zbora i đaka, Direkcija gimnazije 'Piedade' ima čast da vas pozove da prisustvujete misi koja će se služiti 30. o. m. u 10 časova, pred glavnim oltarom crkve Svetog Frane od Paula. Ovaj religiozni akt predstavlja počast, koju želimo da ukažemo, u ime brazilskih đaka, svojim drugovima jedne gimnazije u Jugoslaviji...koji su streljani zajedno sa profesorom, kao žrtve talasa zverstava koji se širi svetom, uništavajući nemilosrdno tekovine civilizacije."

Istrebljenje Srba

Genocid nad Srbima u NDH sprovođen je po nekoliko paralelnih linija: sinhronizovanim masovnim ubistvima u kućama i na otvorenim prostorima, upućivanjem u koncentracione logore, prevođenjem pravoslavnog življa u katolicizam i iseljavanjem

Razrađenom strategijom kroz četiri napred navedena oblika, NDH je planirala integralni genocid nad srpskim narodom. Ubijanje Jevreja i Roma vršeno je u okviru planirane nacističke politike, istrebljenje Srba bio je originalni poduhvat ustaštva.

KRVOPROLIĆE

Među prve akte NDH spada naredba da se odmah sastave spiskovi „najuglednijih i najbogatijih Srba". Sprovedeno je to na terenu „po najhitnijem postupku". I dok se za „viđenije i bogate" pripremao jedan kvaziregularni proces, na terenu je otpočela hajka na srpski živalj. Krvoproliće na području Starog Petrovog Sela dogodilo se već 17. aprila 1941. Na livadi je ostalo „25 poubijanih i noževima unakaženih leševa u dobu između 35 i 40 godina".

Sinhronizovana masovna ubistva Srba otpočela su u Sremu, Slavoniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Dalmatinskoj zagori, odmah nakon proglašenja NDH. I pre no što je počela da funkcioniše ustaška vlast, talas terora i genocidni mentalitet širio se Hrvatskom. Akcije su otpočele grupe ustaša, potpomognute Hrvatskom seljačkom stražom, a tek potom su usledili organizovani oblici terora.

Komanda Druge italijanske armije izvestila je Rim da je hrvatsko stanovništvo podeljeno u dve političke stranke: Pavelićevu i Mačekovu. Ali, dodaje se u izveštaju, „u akciji odmazde prema SrbimaЦ dve frakcije deluju dogovorno". Učešće Mačekove Hrvatske seljačke straže u masakrima nad Srbima potvrđuje i šef nemačke obaveštajne službe za jugoistočnu Evropu.
Talas terora zahvatio je najpre Slavoniju, da bi se odmah zatim proširio na Kordun, Baniju i Liku. U Grubišino Polje stigle su iz Zagreba ustaše 24. aprila, predvođene

Eugenom Didom Kvaternikom. Plan pogroma nad Srbima sačinjen je na sastanku u stanu katoličkog sveštenika Pere Siljakovića. Za hapšenje Srba i izvođenje akcije pozvani su u pomoć meštani Hrvati. Nekoliko dana kasnije, 27/28. aprila, Dido Kvaternik sa grupom ustaša izvršio je masakr u okolini Bjelovara, u selima Gudovac, Brezovac, Klokočevac, Bale i Tue ubijeno je tom prilikom 250 Srba. Iste noći bačeno je u Dunav, nedaleko od Vukovara, 180 Srba. Ustaše iz Petrinje poubijale su 3. maja Srbe iz okoline „a leševe ostavili na putu‶, kako to izveštava Oružnička pukovnija NDH. Sledio je zatim tokom maja 1941. masovni pokolj srpskog stanovništva u Blagaju na Kordunu, u Vojniću i okolini, u Vrgin Mostu i okolini.

Komandant 4/DžI korpusa italijanskih okupacionih snaga izveštavao je tih dana svoju komandu o progonu Srba u Slavoniji, obrazlažući da NDH time želi „da totalno progna iz države pravoslavnu religiju‶. Po njegovom mišljenju, „ovaj problem nije lako rešiv, jer u najplodnijem delu teritorije koja je pripojena Hrvatskoj živi oko 500.000 pravoslavaca‶. Italijanski oficir koji se prvih dana postojanja NDH našao na terenu, izvestio je svoje pretpostavljene, pored ostalog, i o tome da Drava nosi mnoga tela Srba, ponaosob obeležena natpisima: „Putuje besplatno za Beograd‶.

Zapovednik Stožera hrvatske legije, potpukovnik Najberger, podneo je iz Bosanskog Novog izveštaj zapovedniku hrvatske kopnene vojske o zbivanjima na terenu koji su kontrolisale jedinice pod njegovom komandom. U izveštaju navodi da „članovi raznih organizacija, od vojske dotjerane seljake, i predane političkim vlastima radi odvođenja u koncentracione logore, žive sijeku u komade, vade im oči nožem, odsijecaju razne udove, bacaju ih u vodu, pa gađaju puškom sa po sto naboja‶. U selima, stoji dalje u izveštaju, „požnjeto žito propada, lješevi leže nezakopani, rijeke su pune lješeva, koji se hvataju na žbunje i truju okolinu, iako za to nema nikakvog razloga‶. Potpukovnik smatra da se sve to može „civilizovano‶ izvesti u koncentracionim logorima.

Veoma precizne izveštaje o stanju u NDH i progonu Srba dostavljale su sve italijanske okupacione jedinice svojoj Vrhovnoj komandi. Tako, na primer, Komanda divizije „Lombardija‶ izveštava o stradanju Srba u Plaškom, Ogulinu, Drežnici i drugim mestima, o panici koja je zavladala među srpskim stanovništvom koje traži zaštitu od Italijana. „Naše trupe‶, naglašava komandant, „dovedene su u jednu delikatnu situaciju‶.

Minama uklanjali gomile ubijenih Srba

Ustaški poručnik Antun Zlikorić, koji je uzeo učešća u masakru Srba u Mostaru, izjavio je italijanskom komandantu: „Srbi i Jevreji moraju biti svi ubijeni, u Hrvatskoj ne može ostati u životu ni jedan jedini"

U noći 30. maja italijanski vojnici naišli su u Medaku na leševe 80 masakriranih Srba. Komandant VI armijskog korpusa general Renco Dalmaco u svom izveštaju od 3. juna beleži masovna ubistva srpskog stanovništva, nečuven teror i bekstvo Srba i Jevreja u italijansku zonu. Italijanski komandant okruga izvestio je više vojne instance o progonu Srba u Livnu i okolini, o totalnoj nesigurnosti ljudi i njihovih dobara. On naglašava da je situacija pogoršana dolaskom u Livno dr Nikole Blaževića, delegata Glavnog ustaškog stana u Zagrebu. Odmah po njegovom dolasku 8. juna, streljano je u Livnu 12 Srba na čelu sa pravoslavnim sveštenikom, a sledećeg dana „ubijeni su mnogobrojni građani pravoslavne vere". Izveštaji ove jedinice i tokom sledećih dana puni su podataka o zločinima sa imenima ubijenih Srba u Kninu, Gračacu, Stocu; u Gračacu ubijeno je 15 Srba, a 10. juna dva voda ustaša „obilazeći grad ispljuvali su sve Srbe koje su sreli". U Gackom, dodaje se u izveštaju, „uhapšeno je 145 pravoslavaca koji su zatim sprovedeni u unutrašnjost Hrvatske", gde im se gubi svaki trag. Komandant VI korpusa izvestio je Komandu 2. armije o masakru 35 građana 6. juna, koji su najpre ubijeni, a zatim bačeni u jamu rudnika u blizini Drniša, a drugih 30 odvedeno je u nepoznatom pravcu.

Karabinjeri koji su potom izvršili istragu konstatovali su sledeće: zatvorenike je autobusom prevezao šofer Andrija Maričić. Na lokalitetu Velušić-Promina otvorio je vrata i naredio da svi izađu, a zatim uzviknuo: „Pogledajte, ovo je vaše vječno prebivalište." LJudi su počeli da beže „ali bez rezultata, jer su vojnici otpočeli gađati iz mitraljeza, a potom su ih bacili u provaliju... Jama u koju su bačeni leševi ima jedan otvor radijusa od 2 metra i dubinu od oko 10 metara, a služila je za vađenje aluminijuma." Slede zatim

imena ubijenih: Popović Mihailo, sveštenik, Cvetković Jovan, službenik itd, uz potpis komandanta grupe karabinjera kapetana Umberta Bonasisija. Ista vojna jedinica uputila je izveštaj o ubistvu 10 srpskih đaka-studenata na lokalitetu Brezik, a u distriktu Gospić italijanski vojnici pronašli su još 30. maja 20 ubijenih Srba. U šumi pokraj sela Raduk, prema Lovincu, glasi dalje izveštaj, ubijena je grupa Srba iz Knina i Gračaca, a „bajonetima je raznet Srbin Kolumbrija Savo‟.
Na lokalitetu Vriban ubijena su 4 Srbina. Izveštaj završava konstatacijom „da se trenutno u Gospiću nalaze 220 zatočenih Srba, 24 komunista i 4 žene‟. U jednom drugom izveštaju stoji. „Na stotine je umorenih u Ogulinu, Gospiću i Otočcu, a preostali Srbi pokušavali su da pobegnu u Italiju, ili Srbiju, i traže našu zaštitu...‟

Naši vojnici, sa njihovom prirodnom istančanom intuicijom, drže se dostojanstveno u odnosu na ovu delikatnu situaciju.‟ Komanda VI korpusa izveštava 18. juna o ogromnim proporcijama u progonu Srba, posebno o zločinima počinjenim u Topuskom i Velikoj Kladuši. Komanda karabinjera, pridodata 2. armiji, obavestila je o ubistvu 30 Srba iz Knina, među kojima je bilo dečaka od 14 godina, a zatim dodaje da je 21. juna grupa Srba prebegla u njihove kasarne i zatražila zaštitu. Istog dana pokupljeni su seljaci sa svojih njiva, a srpskim porodicama u gradu naređeno je da napuste svoje kuće; svi su se našli u sabirnom centru na periferiji grada. Proveli su noć na otvorenom polju, u samrtnom strahu od ustaškog nasilja. Slične scene opisane su i u mestu Radušiću. „Mnogo napora smo uložili, ali nismo uspeli da vlasti privedemo na jednu liniju razuma i logike‟, završava svoj izveštaj komandant italijanskih karabinjera 24. juna 1941.

Legija karabinjera obavestila je 25. juna prefekturu u Zadru, da su ustaše podmetnule mine pod gomile ubijenih Srba u Kistanju, kako bi „sklonili leševe Srba ubijenih proteklih dana‟. U istom mestu „ubili su 20 srpske dece‟. Ustaški poručnik Antun Zlikorić, koji je uzeo učešća u masakru Srba u Mostaru, izjavio je italijanskom komandantu: „Srbi i Jevreji moraju biti svi ubijeni, u Hrvatskoj ne može ostati u životu ni jedan jedini.‟ Izveštaji italijanskih okupacionih snaga, upućeni višim vojnim instancama, pisani su sa dubokim saosećanjem sa patnjama Srba i Jevreja. Često su ponavljane reči: „La scena pietosa...‟

Vojnička pisma - svedoci ustaškog zverstva

Vojnik Fornezi Domeniko u pismu svom bratu vojniku Fornezi Kristijanu 26. juna 1941. kaže: „...Dragi brate, italijanska vlada je predala Srbe u ruke Hrvatima, a Hrvati ubijaju Srbe, žene, ljude i decu... Ovaj varvarizam nikad nije viđen, štaviše, dragi brate, uzimaju devojčice i seku im dojke..."

O stanju u NDH i raspoloženju italijanskih vojnika svedoče najbolje njihova pisma upućena najbližim u Italiju. Tako, na primer, na adresu Ide Pecoli, (Via Rizorgimento 24, Bologna) 17. juna 1941. sa puno topline „dragoj Idini" piše Klemento, uz „pokušaj", kako sam kaže, da opiše događaje i sredinu u kojoj se našao. „Rasna borba se svakodnevno sve više raspaljuje, poprimajući vid ljudske tragedije."

Količina telesa iz mase mrtvih se pokreće, najpre jedan, zatim dva, tri. Samo su ranjeni. Nakon enormnih napora rizikuju da izađu iz jame i noću prebegnu ovamo u obližnju italijansku zonuÖ Ogroman broj činjenica uvek u istom stilu, uvek sa istom brutalnošću. Nastavlja se gužva lokalnog stanovništva, u najvećem delu srpskog, koji traže našu pomoć.

Naš komandant ne može intervenisati. Mi smo gosti. Poneki oficir se žrtvuje i transportuje kamion izbeglica u zonu Zadra. Istine radi, nisam učestvovao nijedanput u ovakvoj akciji, jer mi nije pružena prilika... Ne znam za sada nijednu reč njihovog jezika, ali vidim žene u plaču, jednu strašnu mizeriju. Oni što su uspeli pobeći o kojima sam ti pisao u mom prošlom pismu, transportovani su prošle noći našim kamionom preko granice. Večeras je situacija sledeća: Kod nas se nalaze 84 Srba u očekivanju da ih transportujemo preko granice. Najvećim delom muškarci, poneka žena, osmoro dece kojima sam poklonio šećer. Ustaše znaju da je ovde puno Srba. Situacija je zategnuta. Imam ogromnu želju da nešto učinim...Ti si daleko, verna u iščekivanju... Klemento."

UBIJENI BACANI U JAME

Od lokalnih ustaša svi se osećaju ugroženim. „Hapse se ljudi noću i apsolutna je misterija njihova dalja sudbina. Zatim priče iz prve ruke ili realnost. Nateraju 10 ljudi da

iskopaju jamu i zatim ih ubijaju. Drugih 10 ih zakopavaju, a zatim sebi prave jame. Transport od otprilike 40, svi vezani, bačeni u jedan majdan, udaljen odavde 15 kilometara. Ruku za ruku, mitraljezom gađani i bacani u glavnu jamu.

Vojnik Fornezi Domeniko, (Sesto Big 79 Compagnia P.M.10), u pismu svom bratu vojniku Fornezi Kristijanu, (18 Regg, Fanteria 3 Big. 10 Comagnia P.M.2A) 26. juna 1941. kaže: „Posle 14 meseci provedenih u Veroni... našao sam se ovde u sredini među Hrvatima i Srbima i u ovoj revoluciji, koja je jadna stvar da uistinu svojski zaplačeš. Jer, dragi brate, italijanska vlada je predala Srbe u ruke Hrvatima, a Hrvati hoće da ubijaju Srbe, žene, ljude i decu od 7 do 8 godina i nas brine da noću budemo izvan službe zbog opasnosti da ne ostaviš kožu. Ovaj varvarizam nikad nije viđen, štaviše, dragi brate, uzimaju devojčice i seku im dojke..."

U pismu gospođi Ventureli Terezini, (Viale Roma No 10, Bergamo) njen Silvio piše 20. juna o kiši i strašnim vetrovima u ovoj strašnoj zemlji, nastanjenoj „sa toliko rđavim svetom... Hrvati su grozni posvuda... Treba biti daleko od majke domovine da bi bio svestan snage njene velike civilizacije. Ovde se dešavaju stvari da ne poveruješ, video sam ljude druge zemlje, kako od srca ljube ruke italijanskim vojnicima koji su iz velikodušnosti rizikovali da ih spasu od sigurne smrti. Jadni Srbi koji su morali pretrpeti toliko divljaštva."

Vojnik Fernando Batista, (4-B.M.S.I Comp. Intendeza 2 Armata P.M.10) u pismu svom ocu Domeniku, Via Pin Cit. Forno Canavesi-Torino) duboko potresen, opisuje šta čine „okrutni Hrvati jadnim Srbima koji ništa ne moguÖ Jednom, koga sam poznavao, isekli su glavu." A u drugom pismu, upućenom iz Knina 22. juna 1941. Alisi Konstantino, (Pietro Via Cit. Casa Darvium. Forno Canavesti, Torino), kaže: „nije za verovati, fratri i sveštenici ubijaju ljude, jadne ljude čija je krivica samo u tome... što nisu katoličke vere. Naš pukovnik je sebi uzeo jedno jadno dete, jer bi do sada već bilo ubijeno od strane Hrvata."

Vojnik Bertoni Đuzepe (6. Battaglionne Presidiario 79, Camp. Scalo Knin P.M.10) uputio je pismo poručniku Domeniku Spineli, (79 Reg. Fanteria - Roma C.P.A.I, tg. P.M.83) u kome ga izveštava da je u svom slobodnom vremenu odlazio do sada u crkvu, provodio po neki sat sa fratrima. „Sada to više ne mogu; posmatrao sam, i stvari stoje ovako. Ovde upravljaju fratri, imaju svoju partiju ustaša, svete se Srbima, ubijaju ih i čine tolika druga varvarstva. Italijanski vojnici su protiv toga... Sve ću ti pojasniti kada se vratim i kada budemo civili."

Kako je papa primio Pavelića

Ta svijest dovodi nas danas pred vas, da vas kao legitimni predstavnici Crkve Božje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od srca pozdravimo kao njezina državnog poglavara s obećanjem iskrene i lojalne suradnje za bolju budućnost naše domovine.

... I dok vas, evo, od srca pozdravljamo kao glavara Nezavisne Države Hrvatske, molimo „Oca zvijezda, od koga dolazi svaki dobri dar" ne samo pojedincu nego i narodnoj, odnosno državnoj zajednici, da vas obdari onim duhom, koji je glavaru države potreban, da svojim radom upravlja „in iustitia et veritate - u pravdi i istini", kao najčvršćem temelju Bogom blagoslovljene budućnosti!"

U knjizi Benigara, čiji se sadržaj u katoličkim krugovima smatra krunskim dokazom da je Stepinac svetac, između ostaloga stoji nešto što je zapravo zapanjujuće, ali, nažalost, istinito:

„Od vremena do vremena Stepinac je posredovao kod hrvatske vlade za neke progonjene i poubijane u logoru, što nekima na vlasti zbog tadašnjih političkih prilika i razloga nije ni najmanje pogodovalo, te je dolazilo do napetosti"...

Zapanjujuće, najblaže rečeno, za vreme i prostor na kojem je za tako malo vremena izvršeno toliko mnogo, na stotine hiljada, grozomornih ubistava. On i dalje podržava ustašku vlast, te razularene ubice koje su bile u stanju da ubijaju i sopstvene majke, poput Dida Kvaternika, i nasuprot činjenicama koje su mu bile poznate, ako je hteo za njih da čuje iz pisama čestitog biskupa mostarskog Mišića, Grizigonova, Ritiga...

I pored svih činjenica, pored mora zla i užasa, Benigar piše „da on u svom srcu ipak nije nosio nikakve odvratnosti prema Paveliću". To i sam Stepinac potvrđuje zapisom iz Krašića, iz dana posle puštanja iz Lepoglave, gde je do njega došla vest o atentatu na Pavelića u Argentini.

U zapisu lepo stoji:

„Žao bi mi bilo da mu se zlo dogodi, makar se nismo u mnogome slagali, makar mi je zadavao mnogo briga. Bog sam može ga prosuditi. Ja ga više puta nisam mogao razumjeti. Kad sam mu prigovorio što, znao je reći: 'Moja savjest je čista pred historijom'".

Nastojanja Stepinca da Pavelić bude primljen kod pape urodila su plodom. Nije bitno što papa Pio DžII nije primio Antu Pavelića kao državnika, nego kako je u službenim vatikanskim krugovima zabeleženo, kao „običnog katoličkog vjernika". Time je moralna odgovornost pape za ratne zločine u Jugoslaviji postala još veća, jer se iz te činjenice može zaključiti da je vatikanskim krugovima bilo veoma dobro poznato sve ono što se u takozvanoj Hrvatskoj događalo. Činjenica da je po nalogu Ante Pavelića u Drugom svetskom ratu pobijeno ne samo na stotine hiljada Srba, nego i najmanje 40.000 hiljada Jevreja, kao i 80.000 Roma, kao i hiljade Hrvata antifašista, stvorilo je podozrenje izvesnih krugova u Vatikanu u odnosu na nadbiskupa Stepinca i Antu Pavelića. Sa druge strane, mnogi dokumenti utvrđuju učešće Vatikana u prevođenju preko 200.000 pravoslavnih stanovnika u katoličku veru, koje je izvršeno u doba Pavelićevog masovnog ubijanja Srba. Takođe, postoji više izveštaja nemačkog poslanstva iz Zagreba Ministarstvu spoljnih poslova Trećeg rajha o zločinima ustaša u Hrvatskoj, kao i u Bosni i Hercegovini.

Neprekidan lanac krvoprolića

U selu Grahovcu, u blizini Petrinje, u jednom danu, i jednoj noći 24/25. jula ubijeno je 1.200 ljudi, među kojima veliki broj dece, dva dana kasnije u Slunju je masakrirano 80 ljudi, a u Vojniću 180. Bila je to samo predigra za ono što će se dogoditi 29. jula u srpskoj pravoslavnoj crkvi u Glini

„Talas nasilja zahvatio je Dalmatinsku zagoru, i u selima oko Sinja, Drniša i Knina došlo je do masovnih ubistava na licu mesta; mnogi leševi ostavljeni su nezakopani, a neki su bačeni u kraške jame. U Gospiću je uhapšeno i podvrgnuto mučenju više od 1.000 Srba, među kojima velik broj žena i dece", izveštavao je komandant V korpusa.

U okolini Lapca, i na susednim lokalitetima, „zlostavljanja od strane ustaša srpskog elementa uzelo je takve razmere da su mnoga sela potpuno napuštena. Ispred terora, stanovništvo je odbeglo u okolne šume. Brutalnosti su iste prema ženama i deci"." U neprekidnom lancu krvoprolića", izveštava komandant legije karabinjera 9. jula, ne isključuje se mogućnost „skorog revolta srpskog elementa protiv hrvatskog". Ništa bolja situacija nije bila u Slavoniji, na Kordunu i Baniji, Lici i Bosanskoj krajini. U selu Grahovcu, u blizini Petrinje, u jednom danu, i jednoj noći 24/25. jula ubijeno je 1.200 ljudi, među kojima veliki broj dece, dva dana kasnije u Slunju je masakrirano 80 ljudi, a u Vojniću 180. Bila je to samo predigra za ono što će se dogoditi 29. jula u srpskoj pravoslavnoj crkvi u Glini.

U dnevnom izveštaju domobranske jedinice sa područja Gospića navedeno je sledeće: „U noći 2/3. kolovoza postreljano je od strane vojnika-ustaša 700 osoba grčko-istočne vjere". U selu Trojvrhu „7. kolovoza ustaške postrojbe vršeći čišćenje... ostavile su na terenu 80 lješina. Talijanska komisija je ovo obišla i fotografisala". U izveštaju se potom dodaje da su masakrirani bili starci i nesposobni „koji su ostali u kućama, dok su sposobni seljaci odbjegli iz straha u šume".

Domobranski potpukovnik Redelštajn, u izveštaju od 10. avgusta, javlja „da je jedan ustaški vod napao selo Vrebac. Ubio oko 400 ljudi, od toga preko 300 žena i djece". Na području Josip Dola „pronađeno je mnogo lješina. Ovo su lješine od ljudi koje su

poubijale ustaše i ostavile u polju", sadržina je narednog izveštaja. I tako iz dana u dan, iz meseca u mesec, sve do kraja svog postojanja ispisivala je svoju istoriju mlada „hrvatska država".

Domobranski potpukovnik Hojberger izvestio je 28. avgusta 1941. višu komandu da „od pre nekoliko dana, muslimani iz muslimanskih sela napadaju ona sjeverno od Otoka, uzimaju pravoslavnom pučanstvu stvari, stoku, hranu i t. sl.". Izveštaj bojnika Stegera je precizniji i glasi: „Naoružani muslimani pod vođstvom oružničkog narednika Pilinger Martina - njih oko 200 izvršili su paljenje, pljačkanje i ubijanje grko-istočnjaka iz sela oko Žirovca. U brojnim izveštajima italijanskih jedinica naglašava se da su se ustaše toliko osilile da se uopšte ne obaziru na prisustvo italijanskih trupa, ugrožavajući svojim postupcima „dostojanstvo i čast italijanske vojske i italijanske zastave". Često je dolazilo do otvorenih konflikata između ustaša i Italijana koji su štitili srpski živalj. O tome govore i brojni dokumenti NDH. U izveštaju Ministarstva hrvatskog domobranstva od 20. avgusta 1941. konstatuje se da „talijanski časnici i vojnici zaštićuju živalj grko-istočne vjere i nagovaraju ga na neposluh prema našim vlastima... Osim toga, Talijani jako kritiziraju postupak naših vlasti i govore da su Hrvati barbari". U istom izveštaju navodi se i sledeće: „1. kolovoza je na području oružničke postaje Bužim ubijeno oko 1.000 do 1.300 Srba."

„U vrijeme od 31. srpnja do 3. kolovoza je na području oružničke postaje Bravsko, kotar Ključ, ubijeno 139 Srba, sumnjivih da pomažu četnike."
„Zbog pobune seljaka grčko-istočne vjere, na području kotareva Bosanski Petrovac, Ključ, Bosanska Krupa i Sanski Most je u selu Hrustovu od strane ustaša strijeljano oko 500 seljaka grčko-istočne vjere od 31. srpnja do 8. kolovoza, a na području postaje Ilidža lješevi pokopani na licu mjesta".

Domobranski general Marić požalio se Ministarstvu hrvatskog domobranstva da je „talijanski general Lucano saopćio našem oružničkom vodniku da mora prisustvovati ekshumaciji lješina Srba iz Huma, koju misli izvršiti za par dana... Isto tako da ima prisustvovati istrazi povodom tih pogibija, iako su one izvršene prije 2 do 3 mjeseca".

Zverstva kakva svet nije video

U Hercegovini, masovna ubistva otpočela su 1. juna 1941. Malu decu, njih oko 50, odvojili su od majki, i poubijali na očigled njih. Milevi Medan, koja je bila pred porođajem, rasekli su stomak, izvadili dete, a zatim ga sasekli na komade. Silovali su devojke na zverski način pred preneraženom masom građana

Komanda jedinica koje su bile locirane na ostrvu Pagu izvestila je talijanskog guvernera za Dalmaciju da je: „Velik deo od 5.000 pravoslavaca interniranih u koncentracioni logor Slano (ostrvo Pag) masakrirano od strane ustaša i bačeno u zajedničku jamu... Vođa ustaša ovog lokaliteta je dr Zubović." General NDH Lukić izvestio je svoje pretpostavljene da je 2. septembra 1941. talijanski lekar iz sastava Druge armije otputovao za Tribanj, Oštarije i Pag s ciljem „utvrđivanja i pregleda vode tj. da ne bi voda u ovom kraju, gdje ima njihovih posada, bila zaražena od zaraznih bakcila, a koji bi poticali od lješina koje su...ustaše ubijale i bacale u različite jame".

U Hercegovini, gde su ustaše imale snažnu potporu katoličkog sveštenstva, masovna ubistva otpočela su 1. juna 1941. Slučaj sela Prebilovci zaslužuje posebnu pažnju. Prvi pokolj stanovništva izvršen je na Vidovdan 28. juna. Privremeno su pošteđeni samo oni stanovnici koji su prešli u katoličku veru, ali njih je uskoro zadesila još gora sudbina. U noći između 3. i 4. avgusta, ustaše iz susednih sela, sa kojima su do tada živeli u dobrosusedskim odnosima, stegli su obruč oko sela, pohapsili meštane i zatvorili ih u osnovnu školu. Malu decu, njih oko 50, odvojili su od majki, i poubijali naočigled njih. Milevi Medan, koja je bila pred porođajem, rasekli su stomak, izvadili dete, a zatim ga sasekli na komade. Usledilo je potom silovanje, silovali su devojke na zverski način pred preneraženom masom građana. Sledećeg dana 830 zatočenika prebačeno je u selo Šurmance, a 6. avgusta, pod rukovodstvom ustaškog glavara Ivana Jovanovića Crnog, bačeni su u jamu Golubinka. Uz poslednju žrtvu bačeno je u jamu nekoliko bombi.

„Ovi ljudi", započinje svoj izveštaj Zapovjedništvo Vojne krajine, „osim toga što su grčko-istočne vjere, tučeni su nemilosrdno kundacima, po prsima, leđima i krstima do nesvjesti; zapovjeđeno im je da se skinu, vučeni su zatim za mošnje po čitavoj sobi u kojoj su se nalazili, udarani oštrim gvozdenim predmetima u glavu, sve dotle dok lubanja ne bi prsla i tako dalje... Jedan Hercegovac poslije ovakvog ogavnog posla, pojavljuje se na zaprepašćenje prisutnih, sav krvav, u lokalu jajačkog gostioničara Augusta, pijan vadi krvavi nož, liže ga na očigled zaprepašćenih pogleda gostiju... Ovi se događaji ponavljaju." Sledi zatim izveštaj o događajima u Jezeru. „Pohvatali sve žene, djecu i

starce grčko-istočne vjere koji nisu uspjeli i mogli da uteknu... Ova sirotinja poklana je na najgrozniji način." U izveštaju se zatim dodaje „da ovo klanje nije imalo nikakve veze sa borbama protiv četnika, jer tu četnika nije ni bilo". Po oceni Zapovjedništva, poklano je 165 lica, „koliko se na brzinu moglo ustanoviti. Međutim, nije isključeno da je ovaj broj veći, kada bi se računala sva ona trupla, koja je tih dana kroz Jajce nosila rijeka Vrbas, radi čega je moralo biti obustavljeno kupanje na jajačkim plažama." Prema ovom izveštaju, domobrani su pokušali da spreče dalje krvoproliće, pa su preostale Srbe smestili u crkvu i sinagogu, ali je 100 ustaša savladalo domobransku stražu i izvuklo ih iz crkve. „Neispavane i izgladnele starce, žene i djecu, vežu žicom dvoje i dvoje, trpaju u kamion i voze u pravcu katoličkog sela Podmiločja na udaljenosti od 4 kilometra. Ovdje ovi nesretni ljudi izlaze na zapovjed iz kamiona, da bi moglo otpočeti jedno od nezapamćenih najstrašnijih i najkrvoločnijih zvjerstava... Presjecaju krvnički vratove iz kojih šiba krv. Ono što nije na ovaj prizor izgubilo svjest, nadčovječanskim krikovima i jaukom koji se promaljaju kroz noć, bude dobre seljake katoličkog sela Podmiločja, koji bespomoćno doživljavaju isto toliko teške trenutke... Već sviće, a klanje još traje... Bacaju se poluživi ljudi u rake... Iz zemlje čuje se još po koji glas poluživog očajnika." Seljaci sela Podmiločja kopali su rake i posle svega sa „gnušanjem" govore o ovom događaju, navodi se u izveštaju.

Generalna proba pakla

Mnogobrojni su nemački izveštaji o zločinima kojima su ispisivane poslednje stranice istorije NDH. Srbofobija je imala primat nad ideološkim opredeljenjima. U Sisku je 4. maja 1945, samo nekoliko časova pre no što je grad oslobođen, poubijano i bačeno u Savu oko 500 Srba

Kapitulacija Italije i uspeh savezničkih snaga na svim frontovima doveli su do previranja u svim društvenim slojevima u NDH, ali to nije pokolebalo ustašku vlast u ostvarenju svog osnovnog zadatka, uništenja srpskog naroda. Oktobra 1944. u selu Hrastovac ubijeno je 1.256 Srba, a u Dvoru na Uni 1.556. Masakri su tih dana prošireni na Liku, stradala su sela Brlog kod Otočca, Dobro Selo kod Donjeg Lapca, Smiljan itd. Interesantan je izveštaj koji je tih dana dostavio Stjepan Gaži, inače službenik Jugoslovenskog kraljevskog konzulata u Ženevi, svom stranačkom lideru u Londonu dr Krnjeviću. On govori o potištenosti Hrvata u zemlji: „I oni koji su isprva prišli ustašama i to iz uvjerenja ili zbog špekulacije, danas su najvećim dijelom razočarani, povlače se, osuđuju sve to i odriču se učinjenog" (Podvukla S. A.).

Godina 1944. bila je za NDH godina najtežih iskušenja i opterećenja - zavladala je opšta nesigurnost u zemlji, haos u saobraćaju i nedostatak osnovnih prehrambenih proizvoda. Neverovatno, ali je istinito da su pogromi i tad nastavljeni. Berlin je energično zahtevao od poslanika Kašea da interveniše kod hrvatskih vlasti da se spreči divljanje ostataka 13. SS „Handžar" divizije, ali je sve bilo uzaludno. U logorima su masovno likvidirani zatvorenici i spaljivanjem brisani tragovi zločina. Organizovane su zasede koje su sačekivale grupe Nedićeve straže, četnika ili pristalica LJotića, koji su se povlačili na zapad pred nastupom partizanskih jedinica. Svi su ubijani bez milosti i pored sporazuma koji je postignut sa nemačkim okupacionim snagama i Pavelićevog obećanja da će im biti omogućen slobodan prolaz. Ovi poslednji zločinački trzaji izazvali su buru protesta i ogorčenja i samog Berlina. Ribentrop je lično naložio poslaniku u Zagrebu da odmah preda Paveliću protestnu notu. U strogo poverljivom Ribentropovom telegramu navodi se sledeće:

LJOTIĆEVO RAZOČARENJE

U drugom telegramu upućenom lično Ribentropu Nojbaher je javio da je Luburić poubijao u Zagrebu LJotićeve pristalice, koje su se prebacivale na zapad. LJotić je tako, navodi se u telegramu, izgubio „svoje prve saradnike i elitu oficira koji su godinama stajali uz nas u borbi... To je prosto neshvatljivo".

- 23. i 24. novembra 1944. ustaške brigade kod Jasenovca zaustavile su transport (Feldlazeretts 615) ranjenika, iz vagona, pod pretnjom oružjem, izvukli ranjene srpske dobrovoljce i zatim ih poubijali.

- 7. decembra 1944, 36 oficira - srpskih dobrovoljaca, koji su se borili na strani nemačkih snaga, nasilno su izvukli iz nemačkog transporta na zagrebačkoj železničkoj stanici i, pored protesta nemačkog vojnog predstavnika koji ih je službeno pratio za Rijeku, odmah u blizini same stanice poubijali.

U telegramu se navode i drugi zločini uz kategoričan Ribentropov zahtev da se odgovorna lica egzemplarno kazne i da Poglavnik preduzme hitne mere da se slični postupci ne ponove.

Ribentropov protest nije urodio plodom. Nojbaher je sa ogorčenjem izvestio Vrhovnu komandu za Jugoistok i ministra inostranih poslova da je ustaška brigada iz Koprivnice, i pored žestokog protivljenja tamošnjih nemačkih vlasti, 18. decembra 1944. mučki poubijala transport od 140 ranjenih Đujićevih četnika.

Nojbaher opisuje i veliko LJotićevo razočaranje u Nemce, uz konstataciju da je LJotić duboko deprimiran i da više ne može pogledati u oči svojim pristalicama, a zatim dodaje: „I Nedić je pod teškim utiskom. Ako mi dozvoljavamo da hrvatska vlada ubija dobrovoljce i tretira ih kao pseće lešine, to je udarac za same Nemce i naša nastojanja da mobilišemo srpske nacionaliste, to je rušenje autoriteta Rajha i nemačkog Vermahta".

Mnogobrojni su nemački izveštaji o zločinima kojima su ispisivane poslednje stranice istorije NDH. Srbofobija je imala primat nad ideološkim opredeljenjima. U Sisku je 4. maja 1945. poubijano i bačeno u Savu oko 500 Srba, samo nekoliko časova pre no što je grad oslobođen.

Umiranje pre smrti

U logorima NDH postojale su dve grupe zatočenika: Srbi, Jevreji i Romi, koji su upućivani u logore direktno, kao bezvredan ljudski materijal, čak „štetan i suvišan", i individualni politički zatočenici, kao što su bili komunisti, masoni i jugoslovenski orijentisani Hrvati. Za ostale Nemci su imali zasebne logore na teritoriji NDH

Koncentracioni logori, za razliku od masovnih pogroma o kojima je bilo reči, predstavljaju institucionalizovane oblike masovnih umorstava.

U logorima NDH postojale su dve grupe zatočenika: Srbi, Jevreji i Romi, koji su upućivani u logore direktno, kao bezvredan ljudski materijal, čak „štetan i suvišan" i individualni politički zatočenici, kao što su bili komunisti, masoni i jugoslovenski orijentisani Hrvati. Povremeno su u logor dovođeni zarobljeni partizani i četnici, ali retko, jer su Nemci na teritoriji NDH imali svoje zasebne logore.

U pogledu sudbine ljudi koji su dovođeni u logor kao grupe Srba, Jevreja ili Roma - koje su činile oko 99 odsto od ukupnog broja umorenih, neizvesnosti nije bilo. NJima je predstojala i grupna smrt. Zatočenici su odvođeni u povorkama na određeni lokalitet, gde su vršena masovna umorstva. Na čelu povorke išao je odred ustaša, obično pevajući i noseći maljeve, iza njih su bili na smrt osuđeni zatvorenici, a na kraju povorke opet ustaše. U pogledu individualnih zatočenika povlačena je razlika shodno karakteru i stepenu protivljenja ustaškom režimu; to su bili jugoslovenski orijentisani Hrvati, bivši aktivisti organizacije „Sokol", Hrvati osumnjičeni kao inostrani špijuni, masoni, a posle 22. juna 1941. i komunisti. Cilj individualnog upućivanja u logor kretao se u rasponu od prevencije i slanja u logor na određeno vreme, pa do fizičkog uništenja, što je zavisilo od procene Ustaške redarstvene službe.

ORGANIZACIJA LOGORA

Sistem logora u NDH građen je, u principu, po uzoru na nacističke logore. Planove za izgradnju logora, prema nemačkim izvorima, sačinio je Maks Luburić još u emigraciji. Nakon formiranja NDH Luburić je upućen u Nemačku, kako bi se bolje upoznao sa organizacijom logora.

Srbi, Jevreji i Romi upućivani su u logor, po utvrđenom planu, koji je sačinjavan na lokalnom, što će reći kotarskom ili još niže seoskom nivou. O tome svedoče mnogi dokumenti. Hapšenje komunista, ili drugih političkih neprijatelja NDH, vršeno je individualno i oni su zadržavani najpre u zatvorima, a tek potom, pojedinačno ili po nekoliko njih otpremani su u logore. Otuda o njima i postoje najpotpuniji podaci, koji se najčešće koriste u do sada objavljenim knjigama. I o Jevrejima su sačinjavani spiskovi, ne zbog pedantnosti u vođenju evidencije, nego su preko spiskova umorenih Jevreja ustaše dokazivale svoju odanost nacizmu. Romi su ubijani na svakom koraku, „u pokretu". NJihova konačna, bezimena likvidacija usledila je nakon naređenja Vrhovnog oružanog zapovjedništva od 20. maja 1942, upućenog svim potčinjenim pukovnijama, da se svi preostali Cigani sprovedu u koncentracioni logor. Srbi su ubijeni po unapred dostavljenim spiskovima, a i bezimeno, kako kad. Spiskovi su, međutim, naknadno uništavani, naročito nakon što je u svet prodrla vest o zločinima. Nekadašnji komandant jasenovačkog logora LJubo Miloš, na saslušanju pred organima vlasti FNRJ, izjavio je: „Ukupan broj likvidiranih zatočenika u logoru Jasenovac, ciglana s okolinom, kako za moje vrijeme, a tako i za cjelog opstojanja logora Jasenovac, ne bi mogao reći niti ja niti itko drugi, jer transporti koji su upućivani na likvidaciju nisu nigdje, ni u kom slučaju, zavođeni u knjige ili tome slično, a s namjerom da se ne bi znalo koliko je ljudi likvidirano. U svakom slučaju taj broj je ogroman i upravo nepojmljiv."

Uništenju Srba, Jevreja i Roma u logorima NDH prethodile su mere fizičke i psihičke torture, koja je imala za cilj razaranje ljudskog personaliteta. Pri ulasku u logor žrtvama je oduzimana poslednja imovina, čak i odelo i obuća. Sve te mere vodile su totalnom razaranju ljudske ličnosti, i tu se može naći delimično objašnjenje zašto su u logorima grupe mirno i bez otpora odlazile u smrt.

Grupna umorstva, s jedne strane, i individualna, s druge, diktirala su intenzitet i metode nasilja. Dok su se na grupna umorstva primenjivale svirepe metode, nad kojima su se čak i Nemci zgranjavali, u odnosu na političke zatočenike primenjivane su normalnije metode nasilja: streljanje ili vešanje, ukoliko je bila po sredi smrtna kazna. Postavlja se pitanje: da li se svi zločini počinjeni u logorima NDH mogu podvesti pod pojam genocida, i da li se ti logori mogu svrstati pod pridev genocidni.

Smrt - najefikasniji lek za zatočenike

Logori su bili državne institucije sa čvrstom organizacijom. Nadležnost nad logorima poverena je Ustaškoj redarstvenoj službi, na čijem je čelu bio najpre Mijo Babić Đovani, a od juna 1941. Vjekoslav Luburić Maks. Postojali su sabirni logori, koncentracioni logori i logori za taoce

Ovlašćenje za osnivanje logora dato je generalno Ustaškoj nadzornoj službi, a donošenje odluke o upućivanju lica u logore povereno je ustaškom redarstvu, kao grani Ustaške nadzorne službe. Protiv ovih odluka nije bilo pravnog leka. Pavelić je 20. jula 1942. doneo novu precizniju zakonsku odredbu o upućivanju lica u koncentracione logore kao i pojedinih članova „obitelji osoba, koje same ili u zajednici s oružanim skupinama narušavaju javni red i sigurnost, ili koje ugrožavaju mir i spokojstvo hrvatskog naroda". Logori su, dakle, bili državne institucije sa čvrstom organizacijom. Nadležnost u odnosu na logore poverena je Ustaškoj redarstvenoj službi, odnosno njenom trećem uredu, na čijem je čelu bio najpre Mijo Babić Đovani, a od juna 1941. Vjekoslav Luburić Maks. Nakon ukidanja UNS, organizacija i uređenje logora povereno je Državnom ravnateljstvu za ponovu.

Logori u NDH zvanično su klasifikovani u tri kategorije: 1) sabirni logori, 2) koncentracioni logori i 3) logori za taoce. Sabirni logori bili su namenjeni za prvi prihvat zatočenika, odakle su ovi upućivani u koncentracione logore, na rad u Nemačku ili na iseljenje.

Svirepa ubistva

Nisu bili retki slučajevi da su neki logori ukidani na veoma prost način - ubijanjem svih zatočenih lica. Komandant karabinjera kapetan Umberto Bonasisi izvestio je italijanskog guvernera za Dalmaciju 28. jula 1941. da je „u Smiljanu u blizini Gospića formiran koncentracioni logor, gde se nalazi oko 5.000 Srba pravoslavaca. Uslovi su toliko loši da će nesumnjivo izazvati laganu smrt". Po ustaškoj klasifikaciji to je bio sabirni logor, ali su sva zatočena lica umorena na svirep način.

Sabirni logori formirani su širom NDH, s kraćim ili dužim vremenskim trajanjem. Postojali su u Donjem Miholjcu, Dubici, Kostajnici, Virovitici, Bjelovaru, Slavonskoj Požegi, Zemunu, Vinkovcima itd. Kao sabirna mesta služile su i škole, pravoslavne crkve i sinagoge. Neretko tu su vršena mučenja i masovna ubistva. Posebni logori za taoce formirani su u Rumi, Osijeku, Brodu na Savi.

Prvi koncentracioni logor formiran je 29. aprila 1941. u Koprivnici, u prostorijama fabrike hemijskih proizvoda „Danica", a prvi zatočenici bili su Srbi i Jevreji iz Pakraca, Grubišnog Polja i Križevaca. Prvi zapovjednik logora bi je Martin Nemec, a nasledio ga je Nikola Herman. Direktive za organizaciju logora i postupanje sa zatočenicima primali su od Eugena Kvaternika, Mije Babića i Mije Bzika. Kroz logor je prošlo 5.000 zatočenika.

Logor je rasformiran februara, a zatvorenici, koji nisu do tada poubijani, premešteni su u druge logore. Ravnateljstvo za javni red i sigurnost uputilo je raspis 8. jula 1941. svim županijskim redarstvenim ravnateljstvima da „grčko-istočnjake i Židove ne šalju u Danicu nego u Gospić".
U zgradi bivše kaznione formiran je maja 1941. logor u Gospiću, a osnovao ga je Jozo Rukavina. U naređenju ustaškog redarstva iz Zagreba od 19. jula 1941. precizirano je da se „postepeno svakog dana počne sa upućivanjem u koncentracioni logor Gospić Srba, financijalno i intelektualno jačih u grupama od 20 do 30 ljudi". Iz svih krajeva stizali su transporti u Gospić, koji su raspoređivani u samom mestu, ili u logoru Jadovno, smeštenom u jednoj kraškoj uvali u blizini jednog ponora. Kapaciteti logora iznosila su 3.500 zatvorenika, ali su zatvorenici sukcesivno ubijani i bacani u jame na Velebitu (Grigin brijeg, Šaranova jama itd.). Naređenje ustaškog redarstva u Zagrebu izvršavano je disciplinovano i bez pogovora. „Upućuju Vam se dole navedeni Židovi i Srbi-komunisti", glasi dopis ustaškog redarstva iz Banja Luke od 24. jula, upućen na ruke ravnatelja logora. A njegov tajnik Antun Vrebac će istim hladnim birokratskim stilom potvrditi prijem Srba i Židova, sprovedenih po ustaši LJubomiru Ćorku.

Isti postupak, isti stil i jezik o prijemu Srba i Jevreja iz mnogih mesta Slavonije! Veliki župan iz Dubrovnika suočio se, međutim, sa problemima, pa je od podmaršala Lakse tražio dodatna uputstva. Izvestio ga je 5. avgusta da je po nalogu „Ustaškog povjereništva za Bosnu i Hercegovinu gospodina Francetića... uhićeno 235 lica pravoslavnih. Od tog, do sad upućeno u logorište Gospić 145 lica, a ostalo je još uhićeno 80. Među uhićenim licima bilo je 80 posto žena i djece, a tako isto i među onim koji su ostali. Moralo se je iseljavati i žene i djeca, jer su starješine bile uhićene, a za njih se ko nije imao starati. Molim nalog šta da radim sa ostalim uhićenim licima." Lek je ubrzo pronađen, svi su poubijani po kratkom postupku.

Pakao monstruozne NDH

Logor na ostrvu Pagu bio je smešten u uvalama Slanom i Metajni. Prvi zatvorenici, Srbi i Jevreji, stigli su juna 1941. i bili su smešteni na otvorenom prostoru ograđenom žicom. Žrtve su ubijane i bacane u jamu ili u more. U potresnom izveštaju lekarske ekipe konstatuje se da su žrtve prethodno stravično mučene

Logor „Jadovno" dobio je ime po istoimenom srpskom selu, a formiran je krajem juna 1941, pošto su poubijani svi stanovnici ovog sela. Zatočenici ovog logora ubijani su tupim predmetima, i to tako da najpre formiraju živi lanac čvrsto povezan ispred ponora, pa kad prva žrtva u lancu bude gurnuta u ponor, ona redom povuče i sve ostale. U Jugoslovenskoj enciklopediji navodi se da je u „Jadovnu" ubijeno 35.000 Srba i Jevreja. Naknadna istraživanja upućuju na daleko veći broj.

Početkom jula 1941. formiran je sabirni logor i u Capragu, u nekadašnjem vojnom magazinu, a bio je namenjen prvenstveno za srpske pravoslavne sveštenike i njihove porodice. Logor je zatvoren septembra iste godine. Avgusta 1941. formiran je u Sisku „prolazni logor za izbjeglice", sa odeljenjem za decu, koje je funkcionisalo sve do početka 1945. Upravnik logora bio je Ivan Stier, a kasnije Martin Brkić. O stanju logora u Sisku najrečitije govori izveštaj Zapovjedništva oružničke pukovnije iz Siska od 26. jula 1943. u kome piše: „U oba logora nema vode za piće, nema ni posuda za primanje jela". U logoru su primenjivane drakonske kazne. Sastojale su se u stajanju na jednom uskom prostoru „žicom ograđenom i to po nekoliko sati, na suncu ili kiši, bez jela i pića i vješanja o drvo. Postojao je jedan naročito određeni drveni stub, ukopan u zemlju, za koji su vezivali osuđenike, tako da nisu mogli nogama dodirivati zemlju. Tako bi kažnjenik visio do iznemoglosti". Kroz ovaj logor prošlo je 7.000 dece. Samo u prve dve godine umrlo je 1.600. Poslednji logoraši, njih oko 45, ubijeni su 4. i 5. maja 1944, neposredno pred oslobođenjem ovog grada.

Logor „Kerestinec", 25 km daleko od Zagreba, formiran je maja 1941, a prva grupa zatočenika stigla je istog meseca, sastavljena pretežno od istaknutih komunista. Pokušaj njihovog oslobođenja, u noći između 13. i 14. jula, završio se neuspehom, nakon čega je logor rasformiran.

Žrtve bacane u jamu ili u more
Logor na ostrvu Pagu nalazio se pod komandom Ivana Devčića zvanog Pivac, a bio je smešten u uvalama Slanom i Metajni. Prvi zatvorenici, Srbi i Jevreji, stigli su juna 1941. i bili su smešteni na otvorenom prostoru ograđenom žicom. Tek naknadno sagrađene su barake. Žrtve su i ovde ubijane tupim predmetima i bacane u jamu na lokalitetu Fornače, ili u more, na sličan način kao u Jadovnu. Logor je likvidiran 20. avgusta 1941, pre no što je ostrvo predato Italijanima. Sanitarna sekcija V korpusa italijanske armije izvršila je vađenje leševa iz plitkih jama i njihovu kremaciju, kako bi se izbegla epidemija, uz prethodno odavanje pošte mrtvima. U potresnom izveštaju lekarske ekipe konstatuje se da su žrtva prethodno stravično mučene. Izvršena je ekshumacija 791 osobe, od čega 407 muškaraca, 293 žene i 91 deteta od 5 do 15 godina. Leševi iz dubljih jama nisu vađeni, kao ni oni bačeni u more.

Logor „Kruščica", blizu Travnika u Bosni, kratko je postojao, a bio je namenjen isključivo za žene i decu. Raspušten je krajem septembra 1941, kada su preostali zatvorenici prebačeni u Jasenovac i tu poubijani.

„Lobograd", blizu Zlatara-Bistrice u Hrvatskom zagorju, osnovan je septembra 1941, a namenjen je takođe ženama i deci. Prvi transport od 1.450 Jevrejki, 250 Srpkinja i nekoliko desetina dece, stigao je prvih dana oktobra. Na čelu logora nalazili su se Karlo Heger i njegov brat Vilbald. Žrtve su ubijane, ali velik deo umro je od gladi. Nakon epidemije tifusa oktobra 1942. logor je zatvoren. Mali broj preostalih zatvorenica, Jevrejki, transportovan je u Aušvic, a Srpkinja u Staru Gradišku.

Jasenovac - logor smrti

Jasenovački logor zvanično je kvalifikovan kao „sabirni i radni". On nije bio ni jedno ni drugo. Naziv je bio samo kamuflaža. Rečju, bio je to logor smrti, mesto masovne egzekucije. Tu je pobijeno, prema stručnom istraživanju, 360.000 zatočenika

U sistemu ustaških logora Jasenovac je zauzimao primarno mesto. Bio je smešten u močvarnom predelu na obali reke Save, u blizini istoimenog mesta, nastanjenog srpskim življem koje je ubrzo poubijano. Katolički sveštenik Juretić izvestio je dr Krnjevića u Londonu 10. juna 1942. da logor Jasenovac predstavlja pravo gubilište. „Nigdje niste čuli ni čitali za takve grozote pod GPU, ili Gestapoom, kakve čine ustaše. To prelazi svaku fantaziju. LJudi se muče na najgrozniji način".

Osnivač i prvi komandant logora Vjekoslav Luburić i sam je učestvovao u pokoljima zatočenika. Logor se sastojao od pet jedinica objedinjenih zajedničkom komandom: logor I Bročice, logor II Krapje, logor III Ciglana, logor IV Kožara, i ženski logor Stara Gradiška.

Jasenovački logor zvanično je kvalifikovan kao „sabirni i radni". On, zapravo, nije bio ni jedno ni drugo. Naziv je bio samo kamuflaža da bi se prikrila stvarna priroda logora. Bio je to, u bukvalnom smislu reči, logor smrti, mesto masovne egzekucije. Rad u logoru, ukoliko ga je bilo, svodio se na njegovo održavanje, odnosno na pripremne radnje za umorstva ljudi. Kao što je zabeležio očevidac logoraš, radeći na nasipu reke Save koja je predstavljala prirodnu ogradu logora, „ko god bi posrnuo ubijan je. Vrlo često su ljudi tako ubijani i jednostavno bacani u nasip, koji je sagrađen na stotinama zatočeničkih leševa". Zatočenici su smeštani u barake, bez elementarnih higijenskih uslova. Hrana se sastojala od jednog obroka dnevno, i to čorbe od repe ili pasulja, bez ikakve masnoće i bez hleba. Kapacitet logora iznosio je u proseku 3.000-4.000, a sav višak zatočenih bio bi likvidiran odmah kao suvišan.

UBIJANI NA 50 NAČINA

Bivši zatočenik jasenovačkog logora naveo je u svojoj knjizi 50 načina ubijanja zatvorenika, od vatrenog oružja koje je bilo rezervisano za „važnije" ličnosti, preko vešanja, pa do ubijanja drvenim maljem, gvozdenom šipkom ili klanja noževima,

specijalno proizvedenim za tu svrhu. Nisu izostala ni umorstva batinanjem i lišavanjem vode i hrane.

Stratišta su se prostirala na širokom prostoru na desnoj obali Save, od Dubičkih krečana do sela Gradina. Tu je pobijeno, prema stručnom istraživanju, na tom lokalitetu, 360.000 zatočenika. Ubijanje je vršeno i po okolnim šumama. Uštica, na levoj obali Save, nizvodno od Jasenovca, ubraja se među najveća stratišta.

Način ubijanja opisao je u svojoj knjizi bivši logoraš Ciliga. Zatočenici su dovođeni do jednog jarka, naređeno im je da kleknu na jedno koleno i da se okrenu prema jarku: „... Svi su kleknuli mirno, bez riječi, bez gesta protesta kao da se radi o molitvi ili lijeganju na počinak. Svi hitci u potiljak, sva padanja na zemlju slijedila su bez krika, tiše nego padanje presječenih stabala u šumi. Samo kod posljednjeg bio je mali incident, ako se to tako može nazvati. On je nakon hica u zatiljak ostao čvrsto na koljenu. Nakon drugog hica on se malo stresao, ali nije pao. Ustaškom zastavniku to je već bilo previše. Izvadi nož i zabije ga nesretniku ravno u srce... Tako je i posljednji osuđenik pao na zemlju, dok je zastavnik podizao okrvavljeni nož k svome licu. Sve se to odigravalo u prisustvu drugih zatočenika, kojima je posle naređeno da se raziđu i vrate u barake.

Termička sredstva ubijanja usledila su nešto kasnije, kada se zbog masovnog dovođenja novih zatočenika nije mogao drugačije obaviti „radni" zadatak. Spaljivani su leševi, ali i živi ljudi u omanjim prostorijama ili u „specijalnim tunelima". O tome govori zapis dr Samuela Pinta, koji je igrom slučaja ostao živ: „Ubijali su ih na taj način da su žrtvama nožem rasparali trbuh i udarali ih maljevima u glavu, a ponekad još žive bacali u vodu. Ponekad su opet mrtve spaljivali u velikim pećima ciglane ili keramike. U ove peći su često bacani živi ljudi jer ustaše nisu stigle da ih poubijaju - a dešavalo se da su ustaše htjele ustanoviti kapacitet tih peći ako ih lože ljudima, umesto običnim gorivom, pa su stoga spalili više samo maljem omamljenih zatočenika". Izgradnju ovih peći projektovao je i njima rukovodio inž. Hinko Pićili (Hinko Piccilli). Prema kazivanju dr Zeca, inače zatočenika logora, jedan polupijani ustaša se hvalio „da je prošle noći postigao svoj rekord i ubio 1.152 žrtve", a onda je „tražio od ljekara injekciju morfija, jer su ga progonila lica pobijenih".

Specijalizovani logori za decu

Formiranje posebnih koncentracionih logora za mališane, predstavlja jedinstven primer u istoriji, a taj bestijalni čin karakteriše ND Hrvatsku

Među ubicama u jasenovačkom logoru bilo je ljudi bez elementarne kulture, robova najnižih strasti, ali i ljudi sa akademskim obrazovanjem. Dva njegova upravnika bili su katolički sveštenici. Po bogatstvu varvarskih metoda logor Jasenovac zauzima jedinstveno mesto u svetu. Nemački kapetan obaveštajac Artur Hefner opisao je 18. novembra 1942. ovaj logor sledećim rečima: „Radi se o logoru najgore vrste koji se može uporediti sa Danteovim infernom." Koliko je ta konstatacija tačna može da potvrdi zapis dr Samuela Pinta. Govoreći o nadi zatočenika da će bar o božićnim praznicima u logoru zavladati mir, on piše: „Na sam Božić 1941. dovedena je grupa Srba iz Pakraca i pakračkog kotara. Tu su se odmah sastali najkrvaviji saradnici Luburića: Ivica Matković iz Šibenika, LJubo Miloš iz Hercegovine, Jozo Matijević iz Gospića, Mujo Musić iz Bihaća ili Cazina i još neki pomagači. Počelo je klanje. Upravo su se ustaše natjecale tko će biti krvoločniji. Vađenje srca, grkljana i očiju sa ustaškim bodežima i klanje trajalo je cijeli dan."

Po još jednoj osobenosti izdvaja se ovaj logor - po nesrazmeri između stvarne moći NDH, i broja ubijenih u Jasenovcu. To pitanje zahteva socijalnopsihološku analizu, a njegovo istraživanje doprinelo bi razumevanju kolektivnog ponašanja kako samih žrtava, tako i izvršilaca zločina, a i velikog broja hrvatskih građana koji su ostali pasivni.

ZARAŽENE INJEKCIJE

O stanju u odeljenju za decu koncentracionog logora u Sisku, funkcioner Crvenog krsta Hrvatske izjavio je pred Komisijom za utvrđivanje ratnih zločina u Jugoslaviji, 3. decembra 1945, sledeće: „Silom odvojenu djecu od roditelja ustaše su zatvorile u prostorije zaražene pjegavcem. Sem toga, Antun Nojžer, liječnik i jedno vrijeme upravnik logora za pravoslavnu djecu, masovno je likvidirao zatrovanim injekcijama. Znali smo da je pomor djece katastrofalan, ali sve naše intervencije bile su uzaludne.

Teško je utvrditi tačan broj umorenih u jasenovačkim stratištima. U jesen 1944, neposredno pre oslobođenja, otpočelo je u logoru spaljivanje knjiga, baraka i uništavanje

ostalih tragova zločina. Ubijanje zatočenika trajalo je gotovo do poslednjeg dana. Sačuvani su, međutim, u Centralnoj arhivi NDH dokumenti iz pojedinih krajeva, sa spiskovima lica koja su upućivana u logor, pa bi se tim putem moglo doći do približno tačnog broja. Prema delimičnom uvidu u te spiskove, broj se nesumnjivo penje na stotine hiljada.

Međutim, masovna ubistva Srba vršena su širom NDH, spaljivana su čitava sela zajedno sa stanovništvom, tako da se ukupan broj žrtava genocida ne može svesti samo na ubistva u logorima.

Poslednjih dana rata, kada su se oslobodilačke snage već približavale Jasenovcu, preživeli logoraši pokušali su 2. aprila 1945. bekstvo iz logora, ali se poduhvat završio neuspehom. Poslednji logoraši pogubljeni su tih dana u grupama od po 50 lica. Jasenovac je simbol genocida nad Srbima, Jevrejima i Romima, simbol najstravičnijeg zločina koji se ikad odigrao na ovim prostorima. Ali treba naglasiti da Jasenovac nije oslobođen. Partizani su ušli u logor, nakon što su se ustaše planski povukle, ostavljajući iza sebe popaljene zgrade i gomile leševa. Partizanske snage u Slavoniji i Bosanskoj krajini raspolagale su već od 1942. godine dobro naoružanim jedinicama i imale su mogućnost da napadnu i oslobode jasenovačke logore, koje su obezbeđivale relativno malobrojne ustaške jedinice. Kako navodi istaknuti partizanski general Pavle Jakšić, „za našu tadašnju vojsku bila bi to prava šala". Inicijativa u tom pravcu je postojala, pa i spremnost da se takva akcija sprovede. Međutim, kako navode Slavko Komarica i Slavko Odić, predlogu se suprotstavilo rukovodstvo KP Hrvatske, u prvom redu Bakarić. Glavni štab Hrvatske u svom odgovoru naglasio je: „Ne slažemo se, nikako napadati, mi vam ne možemo pomoći."

Formiranje posebnih koncentracionih logora za decu, predstavlja jedinstven primer u istoriji, a taj bestijalni čin karakteriše ND Hrvatsku. U Jastrebarskom i u Gornjoj Rijeci, u blizini Križevaca postojali su takvi „specijalizovani" logori, ili kako su ih već zvali: „Sabirališta za djecu izbjeglica". U pojedinim logorima postojala su specijalna odeljenja za decu, kao na primer u Sisku. Dečiji logor u Jastrebarskom bio je pod nadzorom časnih sestara kongregacije sv. Vinka, a u Gornjoj Rijeci pod upravom Ustaške nadzorne službe.

Nemački logori u NDH

Na teritoriji NDH postojali su logori pod isključivom nemačkom vojnom upravom: Jankomir kod Zagreba, logori u Slavonskom Brodu, Vinkovcima, u Rijeci; najveći je bio „Sajmište" u Zemunu

Upravnica logora u Jastrebarskom bila je „časna sestra" Pulherija. Uslovi u logoru bili su stravični i smrt je svakodnevno odnosila po nekoliko mladih života. Pre ma nalazu vrsnog istraživača iz ove oblasti Dragoja Lukića, samo iz 210 kozaračkih sela za četiri godine umoreno je 11.149 dece, u dobi od nekoliko meseci do 14 godina. Na inicijativu Austrijanke Dijane Budisavljević, preko Crvenog krsta pokrenuta je akcija spasavanja dece iz logora, pa je uz pomoć humanih ljudi jedan broj srpske dece spasen, a drugima su olakšani poslednji dani njihovog tragičnog života.

Sprovođenje terora i sadističko iživljavanje u logorima u Hrvatskoj bila je rutinski programirana operacija, pri čemu su funkcioneri u logorima imali široku diskrecionu vlast. Ovi zlikovci su se ponašali kao da rade regularni, „državni posao", a blagoslov i „oproštaj od greha" davala im je Katolička crkva. Teško je, međutim, shvatiti monstrume, kakav je, na primer, bio fratar Majstorović, iz perspektive individualnog posmatranja strahota koje su činili. Da bi se napravio portret ustaškog kriminalca, stvar mora biti podignuta na društveni nivo. Ovo utoliko pre što je u sprovođenju terora učestvovalo na hiljade građana Hrvatske, koje su ustaše regrutovale iz svih slojeva društva.

Nesumnjivo da je za uspešno funkcionisanje logora bio važan institucionalni faktor, tj. organizacija i ovlašćenja dobijena od najvišeg autoriteta u zemlji. Potom, slede ne manje značajni faktori - politički i verski fanatizam. U toj klimi izrastao je prototip „heroja", koji je svoj identitet i odanost poglavniku, hrvatskom narodu i Katoličkoj crkvi potvrđivao kroz zločine. Ali dalji život zločinca u zajednici, kao građanina, čak i heroja, bez osećanja krivice, upućuje na zaključak da izvorište tog zla treba tražiti u moralnom posrtanju jednog znatnog dela šire društvene zajednice.

SMRTONOSNI GAS

Jevreji sa „Sajmišta" likvidirani su, manjim delom, u kamionima sa zatvorenim kabinama, bez prozora, u koje je ubacivan smrtonosni gas. Masovne likvidacije vršene su na stratištima širom Srema, u južnom Banatu i u okolini Beograda. Tako je npr. poručnik Valter izvestio svoje pretpostavljene o obavljenom zadatku, aktom br. 9/I R.433 od 1. marta 1941. Odabrao je „pogodno mesto", naglašava poručnik Valter,

„pored nasipa, na putu između Pančeva i sela Jabuka, kako bi se obezbedio od napada srpskih bandita".

Na teritoriji NDH postojali su logori pod isključivom nemačkom vojnom upravom: Jankomir kod Zagreba, logori u Slavonskom Brodu, Vinkovcima, u Rijeci; najveći je bilo „Sajmište" u Zemunu. Logor je formiran decembra 1941, pod nazivom „Judenlager", a nakon „konačnog rešenja" jevrejskog pitanja, krajem avgusta 1942, naziv je promenjen u „Partizanski logor", uskoro potom u „Sabirni", pa konačno u „Radni logor". Po svom karakteru bio je od osnivanja pa do kraja izrazito genocidni, u kome je našlo smrt oko 6.000 Jevreja i nešto više od 50.000 Srba i Roma. Zatočenici su dovoženi iz raznih delova Jugoslavije, sa Kozare, ali i sa Kosova. Pri kraju rata Nemci su zatvorili logor u Skadru, u kome su Šiptari sa Kosova utamničili Srbe, pa su zatočenici prebačeni na „Sajmište" i tu poubijani.

Tokom bombardovanja Beograda od strane angloameričkih snaga, aprila 1944, nekoliko bombi palo je i na ovaj logor i usmrtilo 200 zatočenika. Maja 1944. logor je predat ustašama na upravu. Poslednji zatočenici ubijeni su 21-23. septembra 1944, dakle samo mesec dana pre oslobođenja Beograda.

Najviše vremena, zaključuje Valter, „utrošeno je na iskopavanje jama, dok je likvidacija išla vrlo brzo - 100 ljudi za 40 minuta".

Nasilno iseljavanje Srba

Naredbom vlade NDH od 7. juna 1941. zapoveđeno je prijavljivanje u roku od 10 dana lica koja su se doselila u Hrvatsku posle 1. januara 1.900, kao i njihovih potomaka. Jedna grupa Srba iz Zagreba, njih oko 800, iseljena je odmah u Srbiju, a veći deo upućen je u koncentracione logore i poubijan

Nije se radilo samo o iseljavanju Srba sa područja NDH; ustaška politika išla je mnogo dalje. Ministar vanjskih poslova dr Mladen Lorković u dopisu diplomatskim predstavnicima NDH 1942. istakao je, pored ostalog, i sledeće: „Hrvatska država ne može postojati ako u njoj živi 1.800.000 Srba, i ako mi za leđima imademo snažnu srpsku državu, koja bi uvjek zasezala u naša područja i predstavljala vječnu opasnost za nas. Oba ta pitanja bilo bi nemoguće riješiti u normalnim vremenima, u kojima bi se moralo postupati zakonito i voditi računa o građanskim obzirima. Stoga je sreća za nas, što je do uspostave NDH došlo u ovakvim vremenima, jer samo sada možemo riješiti taj problem: mi stoga nastojimo da nestane Srba iz naših zemalja i u tom pravcu je već mnogo učinjeno. Evo, ja sam se ovih dana vratio s područja Kozare; 60 kilometara dugo i gotovo isto toliko široko područje koje je bilo nastanjeno isključivo Srbima, danas je prazno zgarište... A sad prelazimo na Grmeč, i tamo će u toku građanskog rata biti riješeno najbolnije pitanje, a hrvatske zemlje očišćene... No mi mislimo i na pitanje srpske države preko Drine. Ni ta ne može ostati. I stoga sam ja još prošle godine stupio u službene pregovore s predstavnicima Rajha, kod kojih sam naišao na puno razumjevanje, pa je odlučeno da će, nakon pobjede, Srbi biti iseljeni u Sibiriju." Karakteristično je Lorkovićevo viđenje građanskog rata kao povoljne mogućnosti za istrebljenje Srba, što ide u prilog tezi o sprezi hrvatskih komunista i ustaša. Taj isti scenarij ponoviće se i 1991.

Konferencija o preseljenju Srba iz NDH održana je u Nemačkom poslanstvu u Zagrebu, 4. juna 1941. Preseljenje Srba kao deo ustaške politike, sticajem ratnih okolnosti poprimalo je daleko uže okvire od planiranih. Već na prvom koraku realizacije plana isprečili su se vojnostrateški interesi. Zatim je došlo do sukoba interesa italijansko-nemačkih, kao i nemačko-hrvatskih. Poslanik Kaše zatražio je još 13. maja 1941. od Berlina precizna uputstva u tom smislu. Prema primljenom odgovoru, posle razgovora sa vladom NDH, Pavelićem i vojnim zapovednikom za Srbiju, Kaše je dao inicijativu za preseljenje Slovenaca u Hrvatsku, a Srba iz NDH u Srbiju. Postignut je sporazum 4. juna 1941. da se 179.000 Slovenaca iz Koruške i Štajerske naseli u NDH, u srpske i jevrejske domove, a da se isti broj Srba preseli u Srbiju.

Nezavisno od navedenog sporazuma, Zakonskom odredbom oduzeta je celokupna imovina dobrovoljcima iz Prvog svetskog rata, i na osnovu tačke 3 data „u vlasništvo Hrvatima". Bivši vlasnici većinom su poubijani, a manjim delom iseljeni. Naredbom vlade NDH od 7. juna 1941. zapoveđeno je prijavljivanje u roku od 10 dana lica koja su se doselila u Hrvatsku posle 1. januara 1900, kao i njihovih potomaka. Jedna grupa Srba iz Zagreba, njih oko 800, iseljena je odmah u Srbiju, a veći deo upućen je u koncentracione logore i poubijan.

Nakon sporazuma postignutog sa Nemačkom o iseljenju, NDH je ceo plan stavila u okvire svog „zakonskog sistema". Odredbom od 21. juna 1941. osnovano je Državno ravnateljstvo za ponovu, u čiju je nadležnost ulazilo: „useljavanje, smještanje i iseljavanje pučanstva, preuzimanje i predaja posjeda i onih dobara iz ruke iseljenih u ruke useljenih, odnosno naseljenih, kao i uprava nad takvim imanjima i dobrima". Ova ustanova bila je nezavisna od bilo kog ministarstva i nalazila se pod neposrednom kontrolom Predsedništva vlade, koje je izdalo „Provedbenu naredbu" u cilju sprovođenja u život gornjih odredaba. Na osnovu tačke 1 Ravnateljstvo za ponovu „preuzimat će pokretnu i neposrednu imovinu iseljenih osoba, pa ih što prije predati Zavodu za kolonizaciju, u svrhu unutrašnje kolonizacije". Celokupna imovina iseljenih proglašena je za svojinu NDH. Uprava nad stambenim zgradama iseljenih Srba poverena je gradskim poglavarstvima, odnosno kotarskim predstojništvima. Zakonskom odredbom od 30. decembra ukinuto je Državno ravnateljstvo za ponovu, a nadležnost je preneta na Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu, kao i na državnu riznicu.

U bekstvu tražili spas

Da bi spasli goli život, mnogi Srbi i Jevreji neorganizovano su bežali ispred terora. U Srbiji se našlo oko 400.000 izbeglica iz Like, Bosne, Hrvatske, Slavonije i Slovenije, kao i 89.000 dece bez roditelja

Iako se rat približavao kraju, a njegov ishod bio očit, Pavelić nije odustajao od plana da „očisti" NDH od Srba. Krajem novembra 1944. obratio se Nemcima sa zahtevom da se po hitnom postupku „500.000 pravoslavaca preseli iz Hrvatske u Srbiju, a 80.000 muslimana iz Sandžaka u Hrvatsku". Ovaj poslednji pokušaj imao je za cilj da se i u promenjenim uslovima, posle poraza sila Osovine, očuva granica na Drini. Budući da Hrvatska za tu granicu nije imala ni istorijske ni pravne osnove, želela je da u ratnim uslovima, kroz genocid nad Srbima, obezbedi etničku prevlast i etnički osnov za nju.

NESIGURNO UTOČIŠTE

Sredinom jula 1941. u italijanskoj okupacionoj zoni, u okolini Šibenika, našlo je utočište više od 10.000 Srba i Jevreja, a u Splitu 8.000. Italijanski guverner za Dalmaciju, u raspisu prefektima dalmatinskih gradova od 17. juna, ukazao je na teškoće i osetljivost ovog problema, uz konstataciju da su elementi koji traže utočište „nepoželjni". Izuzetno se može dozvoliti ulazak onih Jevreja „koji na granici pokažu dovoljno materijalnih sredstava", a zatim bi ih trebalo, kako je uputio general, prebaciti „u nevojne lokalitete".

Da bi spasli goli život, mnogi Srbi i Jevreji neorganizovano su bežali ispred terora u Srbiju, ili u zonu okupiranu od italijanskih trupa. U Srbiji se našlo oko 400.000 izbeglica iz Like, Bosne, Hrvatske, Slavonije i Slovenije, kao i 89.000 dece bez roditelja. Bili su prihvatani od strane Komesarijata za izbeglice, koji je efikasno delovao pod okriljem vlade generala Nedića. Sve banje u Srbiji - Vrnjačka, Mataruška, Koviljača itd. - bile su pretvorene u izbeglička skloništa, a hoteli u domove i škole za decu. Finansirani su od strane vlade Srbije, ali je veliku pomoć pružilo i lokalno stanovništvo. Vlada u Londonu upućivala je takođe pomoć preko Međunarodnog crvenog krsta. Kraljica Marija organizovala je mnogobrojne humanitarne akcije radi prikupljanja sredstava za pomoć deci bez roditelja. Ta sredstva su takođe prebacivana posredstvom Međunarodnog crvenog krsta u zemlju. Mnogi manastiri u Srbiji, na primer Studenica, pretvoreni su u domove i škole za izbegličku decu.

Treba zabeležiti da su italijanski vojnici ispoljili daleko veći stepen humanosti, od guvernera. Spontano su pružali pomoć hiljadama Srba, organizovali su civilne logore, a posebnu pomoć ukazali su ženama sa malom decom i starijim osobama. Vlada Italije donela je posebne propise o tretiranju: a) ratnih zarobljenika, b) pobunjenika i v) civilnih lica, tj. izbeglica. Što se tiče pobunjenika koji podižu oružje na italijansku vojsku, njih treba tretirati, kako stoji u naredbi, „sa oštrinom‟ (con severita), ratne zarobljenike po pravilima međunarodnog prava, a civilna lica, tj. izbeglice, treba izjednačiti sa građanima Italije. Vlada Italije predvidela je, dakle, represivne mere za ustanike, a zaštitne za izbeglice. U pogledu „ishrane civila starijih od 19 godina primenjivaće se identičan tretman predviđen kartama za snabdevanje civilnog stanovništva... Deca do 18 godina, u pogledu ishrane, imaće isti tretman kao njihovi vršnjaci‟, navodi se u ovom dokumentu.

Vlada NDH planirala je useljavanje u zemlju hrvatske nacionalne manjine iz susednih zemalja u napuštene srpske i jevrejske kuće. Tako je decembra 1941. ministar vanjskih poslova NDH zaključio sporazum sa Građanskom upravom Donje Štajerske o preseljavanju hrvatskih državnih pripadnika ili hrvatskih sunarodnika iz Donje Štajerske na područje NDH. Bila je predviđena takođe i kolonizacija Hrvata sa Kosova. Ovi i slični planirani poduhvati nisu realizovani. Međutim, neplanirana preseljenja poprimila su velike razmere. O tome govori izveštaj nemačkog generala Badera, u kome stoji: „Oštri sukobi u istočnoj Bosni između Hrvata, muslimana i Srba čine ovu zemlju najvećim žarištem nemira... Hrvati nesumnjivo teže da unište celokupno srpsko stanovništvo. Opšte je poznato u kom se obliku to dešava. Neboračko srpsko stanovništvo, žene i deca, kao i ljudi koji su nesposobni za borbu, a da ih ne bi zadesila zla sudbina, spasavaju se bekstvom preko Drine u srpske oblasti. To se ne da sprečiti. Opljačkani do gole kože, isprebijani i namučeni, ovi begunci unose neprekidno nemir u srpske oblasti. Oni moraju postati plen komunista. U ovom momentu se najmanje 40.000 ovakvih begunaca nalazi u okolini Kosovske Mitrovice. Oni skapavaju od gladi, smrzavaju se ili podležu zaraznim bolestima, među kojima su najteže pegavi i trbušni tifus. Južno od Zvornika u istoj se situaciji nalazi oko 4.000 izbeglica. Hiljade i hiljade, broj im se ne da utvrditi, nalaze se u pokretu ka srpskoj teritoriji, da bi se spasli od zverstava Hrvata.‟

Nasilno pokrštavanje deo genocidnog procesa

Krajem aprila 1941. ukinute su „sve srpske konfesionalne pučke škole i zabavišta". Samo nekoliko dana kasnije, zabranjeno je ćirilično pismo, na kome su bile štampane sve crkvene knjige. Upotreba ćirilice smatrana je krivičnim delom

Organizovano, nasilno prevođenje pravoslavnog stanovništva u katoličanstvo bilo je sastavni deo genocidnog procesa; sprovođeno je kroz spregu klera i ustaša. „Zakonsko" pokriće ove akcije obezbeđivala je ustaška vlast, a moralni vid samog čina nije predstavljao opterećenje za Vatikan, po kome greca fides nulla fides (grčka vera nije vera). Vatikan je ostvario u Hrvatskoj ono što nije uspeo da ostvari u zapadnom svetu: da nacionalno identifikuje sa verom. U toj konstrukciji pokrštavanje se pojavilo kao sastavni deo borbe za „etničku čistotu hrvatske države". Stepinac je zapisao u svom dnevniku 17. januara 1940: „Najidealnije bi bilo da se Srbi vrate vjeri svojih otaca, tj. da prignu glavu pred namjesnikom Hristovim svetim ocem (papom). Onda bi i mi konačno mogli odahnuti u ovom djelu Evrope."

Donošenje „zakonskih" propisa o prevođenju u katoličanstvo, što je bilo u nadležnosti poglavnika, bilo je do detalja usklađeno sa akcijom Zagrebačke nadbiskupije. Krajem aprila 1941. ukinute su „sve srpske konfesionalne pučke škole i zabavišta". Samo nekoliko dana kasnije, zabranjeno je ćirilično pismo, na kome su bile štampane sve crkvene knjige. Upotreba ćirilice smatrana je krivičnim delom. Otpočelo se odmah i sa rušenjem srpskih pravoslavnih crkava, a ponegde su one pretvorene u katoličke. Manastir Orahovica u Slavoniji ustupljen je „trapistima", koje je Hitler proterao iz

Rajhenburga. Na zahtev nadbiskupa dr Stepinca, manastir Lepavina dat je križevačkom biskupu dr Janku Šimraku. Episkopski dvor u Pakracu, sa sabornom crkvom i kulturnoistorijskim spomenicima od neprocenjive vrednosti, dodeljen je franjevačkom redu svetih Ćirila i Metodija u Zagrebu, dok je crkva Svetog Ilije u istom mestu srušena. Slična sudbina zadesila je i ostale pravoslavne sakralne objekte u Hrvatskoj. Za vreme četvorogodišnje ustaške vladavine srušeno je ili spaljeno blizu 500 pravoslavnih crkava, što je imalo za cilj lišavanje stanovništva duhovnog oslonca. U aktu biskupskog ordinarijata đakovačke biskupije br. 848/42, od 14. februara 1942, data su precizna uputstva o pretvaranju pravoslavnih crkava u katoličke. Gotovo isti metod primenjen je u drugom genocidnom pohodu 1991, nakon otcepljenja Hrvatske od Jugoslavije i proglašenja „Nezavisne Republike Hrvatske". Prema podacima Zavoda za zaštitu spomenika kulture, do kraja oktobra 1991. na području Hrvatske „uništena je ili teže oštećena 71 pravoslavna crkva", i to u eparhiji slavonskoj 27, zagrebačko-ljubljanskoj 18, sremskoj 14, gornjokarlovačkoj 6 i dalmatinskoj 6. Ovi podaci, nažalost, nisu definitivni, jer se uništenje crkava nastavlja. Paljene su srpske biblioteke isto kao i 1941. Drastičan primer predstavlja episkopsko sedište u Pakracu, gde je „Hrvatska garda" spalila sredinom oktobra riznicu, biblioteku i galeriju; kulturno blago koje potiče iz DžVI, DžVII i DžVIII veka.

Zakonsku odredbu o prelasku s jedne vere na drugu, od 3. maja 1941, sva štampa u NDH pozdravila je kao „povjesni čin". Ministar bogoštovlja i nastave dr Mile Budak izdao je „Uput" o prelazu s jedne vere na drugu, kako bi se ubrzao postupak prevođenja. Naredbom ministra pravosuđa dr Mirka Puka naziv „srpsko-pravoslavna vjera" promenjen je u „grčko-istočna vjera". Zakonska regulativa bila je dopunjavana crkvenim propisima.

Nadbuskupska kancelarija svojom Okružnicom br. 4104/41, od 15. maja, polazeći od teze da mnoge osobe „žele prijeći u katoličku crkvu", utvrdila je uslove prijema „otpadnika". Pristup u katoličku crkvu, glasi t. 1 Okružnice, „može se dopustiti samo onim osobama, za koje postoji osvjedočenje naše svete vjere, i o njenoj potrebi za spas duše". A zatim se u t. 6 upozorava „dušebrižno svećenstvo, da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše postupa strogo, po načelima katoličke crkve, čuvajući njeno dostojanstvo i ugled, te a limine odbija one, koji bi u crkvu htjeli ući bez ispravnih motiva, tražeći u njoj samo zaštitu svojih materijalnih i egoističnih ciljeva". Profesor Teološkog fakulteta u Zagrebu dr Stjepan Bakšić izradio je Propise za prijem u katoličku crkvu.

Oštri apeli Vatikanu

Proces prevođenja pravoslavaca u katoličku veru i stav Vatikana naišli su na oštru osudu u redovima savezničkih sila. Vlada Jugoslavije uputila je Vatikanu oštar protest, zahtevajući od pape da energično istupi i javno osudi pokrštavanje

U leto 1941. otpočelo je pokrštavanje u masama. Ovu akciju najbolje osvetljava dopis đakovačkog biskupa dr Akšamovića, upućen vukovarskom biskupu, u kome, pored ostalog, stoji: „Skupni prijelazi vrše se na temelju odluke nadležne kotarske oblasti, koja običaje prikupiti od područnih općinskih uprava velik broj prijelaznika, više puta cijelo selo, pak sve te osobe popiše u jednom iskazu i za sve izdaje jednu odluku kojom se daje dozvola prijelaza i svjedodžba čestitosti.“ Skupne prelaze obezbeđivale su naoružane ustaške straže. To je bio metod jedinstven za celu NDH. Poslanik u NDH u Rimu dr Perić izvestio je papskog nuncija 17. septembra 1941. da je prevedeno 350.000 pravoslavaca u katoličanstvo. Na sumnjičavo pitanje i primedbu nuncija da je za prelaz potrebno „osjećanje“, Perić je odgovorio: „Osjećanja će doći naknadno.“

Prelaznici su bili podvrgnuti duhovnoj torturi i strogoj kontroli. Mesni sveštenici izdavali su im svake nedelje pismene potvrde sa datumom „da su obavili vjerske dužnosti“.

Postavka Vatikana o prevođenju katolika u pravoslavlje, za vreme turske dominacije, lišena je istorijskog osnova, ali je to pretvoreno u veštu propagandu kojom se pravdala duhovna tortura nad totalno obespravljenim srpskim narodom. Nekoliko hiljada Srba iz Slavonije izrazilo je želju da pređe u protestantsku veru. Svi su, po tom istom spisku, odvedeni u koncentracioni logor Jasenovac i tu pogubljeni. Jedan mali broj Srba u Bosni prešao je u islam, što je NDH tolerisala, istina nevoljno. Prelaz u protestantizam bio je apsolutno isključen.

Proces prevođenja pravoslavaca u katoličku veru i stav Vatikana naišli su na oštru osudu u redovima savezničkih sila. Vlada Jugoslavije uputila je Vatikanu oštar protest, zahtevajući od pape da energično istupi protiv zaključaka Biskupske konferencije, i da javno osudi pokrštavanje. Ako Sv. stolica, glasi nota, „ne zabrani, ili bar ne osudi javno

ovakav rad predstavnika katoličke crkve u Hrvatskoj, teško će biti docnije otkloniti posledice koje mogu biti neprijatne po državu, koja se uvek stara da obezbedi verski mir. U svom odgovoru Sv. stolica nije osporila činjenice, nego okolnosti koje su pratile te činjenice, stavljajući u prvi plan principe katoličke doktrine na osnovu kojih je prelaz „rezultat, ne spoljnjeg pritiska, nego pridruženje duše istinitom učenju katoličke crkve", a zatim dodaje da se radi samo o „vraćanju disidenata matici crkvi i to u punoj slobodi".

Protest je uložio i Sveti arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve nemačkim okupacionim snagama u Srbiji, a zatim 15. januara 1942. nemačkom generalu fon Šrederu, ukazujući da se „terorom prevode u katolicizam" mnogobrojni Srbi. Katolički sveštenici „dolaze sa naoružanim ustašama, zatvaraju pravoslavne crkve i oduzimaju crkvene matice, pošto prethodno opljačkaju sve crkvene dragocenosti."

Nadbiskup beogradski dr Ujčić uputio je pismo papi Piju DžII 24. jula 1941. postavljajući pitanje: „Pojedini pravoslavci, da bi izbegli neprijatnosti, prelaze u katoličanstvo... Ali čemu to služi, kada nedostaje religiozno ubeđenje." Odgovorio mu je kardinal Maljone 1. maja 1942. na uobičajeno jezuitski način: „U pitanju su disidenti koji se vraćaju katoličkoj crkvi u Hrvatskoj... To je plod intimnog uverenja, a ne prinude bilo sa koje strane."

Protestovali su i slovenački katolički sveštenici, koji su proterani iz Slovenije i našli utočište u okupiranoj Srbiji. Predali su 1. marta 1942. promemoriju nadbiskupu beogradskom dr Ujčiću, s molbom da je dostavi papi. Tu se, pored ostalog, konstatuje: „Vašoj preuzvišenosti je dobro poznato da pravoslavni u Hrvatskoj prelaze danas u masama u katoličku crkvu. Na prvi pogled izgleda, da je to po prirodi čisto vjersko i crkveno pitanje, ali tko poznaje stvarne prilike u Hrvatskoj, morao se baš o protivnom uvjeriti: taj zna da današnje preobraćanje pravoslavnih u katoličku vjeru u NDH u svojoj suštini nema nikakve veze sa vjerom". Kakve planove ima Zagreb sa ovim preobraćanjem pravoslavnih kazao je upravo sa savršenom iskrenošću jedan od najuticajnijih ljudi u Hrvatskoj, ministar mr Mile Budak. On je u Gospiću službeno izjavio: „Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate."

Genocidna politika na Kosovu i Metohiji

Albanska kvislinška vlada u Tirani nije proklamovala genocidno zakonodavstvo, ali je sprovodila genocidnu politiku prema Srbima i Crnogorcima, motivisana svojim ekspanzionističkim ciljevima. Primenjivane su tri osnovne metode: individualna ubistva, masovna ubijanja stanovništva i organizovana politika iseljavanja

Teror na Kosovu i Metohiji, slično kao i u ND Hrvatskoj, otpočeo je još u toku kratkotrajnog aprilskog rata. Iz zasede su ubijani vojnici, napadane regularne jedinice Jugoslovenske vojske, kao što je, na primer, bio napad na 51. pešadijski puk u Prištini od strane naoružanih šiptarskih grupa. Vršeni su istovremeno i napadi na srpska sela. Teror je beležio uzlaznu liniju, iako su neprijateljstva formalno obustavljena kapitulacijom jugoslovenske vojne sile.

Iz skupine zločina koji su počinjeni na ovoj teritoriji u toku rata, genocid je bio najsnažnije izražen. Za razliku od genocida u Nemačkoj ili ND Hrvatskoj, koji je imao svoj „zakonski" osnov, mehanizam genocida na Kosovu i Metohiji bio je kompleksan i imao je difuzne korene. Italija nije zavela na okupiranim područjima rasističke zakone, niti joj se može staviti na dušu genocidna politika. Artiljerijskim jedinicama koje su nastupale iz Albanije prema Kosovu izdato je naređenje da se „sačuvaju životi i imovina civilnog stanovništva". Proklamovan je, doduše, Zakon o kolektivnom kažnjavanju, što je u suprotnosti sa članom 50 Haškog pravilnika, ali njegova je pozadina bila vojno-strategijska, a ne genocidna i odnosio se podjednako na sve „pobunjeničke" strukture. Međutim, i pored svega stoji činjenica da je rat omogućio sprovođenje genocidne politike.

SINHRONIZOVANE AKCIJE

Zločine su otpočeli kačački odredi ubačeni iz Albanije, ali su im se pridružili i pripadnici šiptarske manjine. Sudeći po italijanskim izveštajima, sve to ličilo je u prvom momentu mnogo više na razbojničku pljačku nego na osmišljenu politiku. U srpske kuće odmah su se useljavali susedi Šiptari, ili oni koji su nadolazili iz Albanije sa italijanskim jedinicama. Na udaru su se našli pravoslavno sveštenstvo, manastirska dobra i kulturna baština Srba. Već u prvim danima aprilskog rata ubijeno je 14 sveštenika i jedna monahinja,

oskrnavljene su mnoge crkve i postepeno uzurpirana manastirska imanja. Kroz sinhronizovane akcije, već prvih meseci okupacije, uz podršku koju su tim akcijama pružile kvislinške vlasti na Kosovu, mogle su se sagledati konture genocidne politike.

U prvim danima rata, 11. aprila 1941, Ministarstvo inostranih poslova Italije zauzelo je stav da brz razvoj događaja „zahteva zaštitu interesa političkih, strateških, etnografskih i ekonomskih, italijanskih i albanskih", u regionu Jadranskog mora, Crne Gore i jugoslovenskih teritorija. „To treba osigurati", po proceni Ministarstva, „okupacijom cele Dalmacije i ostrva, Crne Gore, Kosova i jedne zone do Vardara". Komanda italijanskih jedinica koje su prve ušle na teritoriju Kosova i Metohije izvestila je o „oduševljenju" albanskih masa i o njihovoj želji da sarađuju sa okupacionim snagama, kako bi se onemogućilo da u toj zoni ponovo zavlada slovenski element.

Ni albanska kvislinška vlada u Tirani nije proklamovala genocidno zakonodavstvo, ali je sprovodila genocidnu politiku prema Srbima i Crnogorcima, motivisana svojim ekspanzionističkim ciljevima. Primenjivane su tri osnovne metode: 1) individualna ubistva, u cilju zastrašivanja i napuštanja domova; 2) masovna ubijanja stanovništva, i 3) organizovana politika iseljavanja, koja će biti nastavljena i u posleratnim uslovima. Genocid nije sprovođen na verskoj liniji, nego nacionalnoj. Islam je bio privilegovana religija u Albaniji, ali veliki deo šiptarskog stanovništva pripadao je hrišćanstvu.

Komandant artiljerije koja je nastupala iz Albanije prema Kosovu, u svom izveštaju javlja o stravičnim scenama na koje su nailazile njegove jedinice: „Tridesetak i više masakriranih leševa Jugoslovena (Srba), još nepokopanih". Slike se ponavljaju od sela do sela gde su živeli Srbi. Ukazano je i na opasnost od širenja epidemije, uz zahtev da se preduzmu „hitne mere".

Šiptarski zločini pod okupacijom

U Topličanima kod Suve Reke, Arsenija Ilića masakrirali, odsekli mu glavu, nabili je na kolac i nosili kroz selo radi zastrašivanja i vršenja pritiska na Srbe da se isele. Braću Đajić iz sela Grbole noževima žive isekli u prisustvu porodice

U proglasu Komunističke partije za Kosmet od 1. oktobra 1941. opisani su „najcrnji teror, pljačka, hapšenja i ubijanja" srpskog življa i paljenje čitavih sela. Masovni teror zahvatio je najpre đakovički srez gde je, tokom aprila i maja 1941. ubijeno više od 200 Srba i Crnogoraca. Oni koji su uspeli da pobegnu iz Đakovice krenuli su u pravcu Crne Gore. Prolazeći kroz albansko selo Crnobreg doživeli su tragičnu sudbinu - na žene i decu Šiptari iz ovog sela otvorili su vatru. Selo Bardonići, nedaleko od Dečana, nastanjeno Srbima, spalili su Šiptari iz susednog sela. Istu sudbinu prvih dana okupacije doživela su sela u Metohiji: Dubrava, Suvi Lukavac, Belica, Osojane, Verić, Dobruša i niz drugih.

ITALIJANSKI IZVEŠTAJ

Na sam Bajram 1941, u poslednjem času, onemogućen je opšti pokolj u Prištini i okolini zahvaljujući energičnoj intervenciji italijanskog pukovnika Marika (Marico). Metod genocida u tom gradu sastojao se pretežno od upada u srpske kuće, odvođenja muškaraca i potajnog ubijanja. „Vlasti ne vrše u takvim slučajevima istragu i odbijaju da pruže zaštitu", navodi se u italijanskom izveštaju.

U mesecu junu masakri poprimaju organizovaniji karakter, zahvaljujući naoružavanju i formiranju šiptarskih dobrovoljačkih četa (tzv. vulnetari). Četa na čelu sa Ram Alijom, kao i ona pod Coljom Bajraktarom počinile su masovna zverstva tokom septembra i oktobra 1941, ostavljajući iza sebe gomile leševa i spaljene domove. Jedna od često primenjivanih metoda bila je individualno ubistvo domaćina na njivi, dok je ovaj obavljao poljoprivredne radove, a zatim pljačka imovine, progon porodice i useljavanje u kuću. Tako su okončali život Vladimir Velinčić i njegov sin, pod nožem Bajrama Redžep-Gašija iz sela Prigode. Ubistva su često praćena sadističkim iživljavanjem: silovanjima maloletnih devojčica u prisustvu majki ili masakriranjem leševa.

U selu Topličani kod Suve Reke, nesrećnog Arsenija Ilića masakrirali su, odsekli mu glavu, nabili je na kolac i nosili kroz selo u cilju zastrašivanja i vršenja pritiska na Srbe da se isele. Braću Đajić iz sela Grbole „vulnetari" su najpre noževima žive isekli u prisustvu porodice, a Jagoša Milića iz istog sela sasekli su sekirama. Italijanski diplomata Karlo Umilta (Carlo Umilta) koji je u svojstvu civilnog komesara bio dodeljen generalu Biroliju (Pilzio Biroli), komandantu svih okupacionih snaga Albanije, kao i divizija u Prizrenu i Debru, boravio je tih dana na Kosovu.

U svojim memoarima opisao je stradanje srpskog naroda, naročito po „selima gde kontrola italijanskih snaga nije još uvek bila moguća". Bio je šokiran mržnjom koja vlada u tom području. „Albanci žele da istrebe Slovene", piše on i dodaje: „Na ulicama narod čeka da prođu kamioni i vozila naše vojske, moleći da ih povezu prema Staroj Srbiji i Crnoj Gori, gde su očekivali spasenje". Posle Prištine Umilta je posetio Đakovicu i Peć, nailazeći na strahote. Prolazeći kroz sela zapazio je da „ni jedna jedina kuća nije imala krova, sve je spaljeno... ljudi i žene ležali su na ledini bez glava", a živi su tražili sklonište.

Šiptarski teror zahvatio je delove Kosova i pod nemačkom okupacijom. „U naseljima Starog Kolašina kod Kosovske Mitrovice od 51 srpskog sela spaljeno je 31. Od 10.000 Srba u tom kraju ubijeno je ili rasterano pet hiljada". U izveštajima Komande okupacionog područja opisani su „užasni zločini" šiptarskih dobrovoljaca koji su izazvali poremećaje u redovnoj proizvodnji u okolnim rudnicima, tako da su čak i Nemci preduzeli mere u pravcu „smirivanja" situacije. Šiptarski dobrovoljci i policijske snage prodirali su povremeno i u Srbiju počinivši i tu brojne zločine. Kosovska žandarmerija, na čijem je čelu bio Bajazit Boljetini, učestvovala je povremeno u kaznenim ekspedicijama u Srbiji. Postupak prema srpskoj i crnogorskoj nacionalnoj manjini u Albaniji nije bio na nivou obaveza koje je Albanija preuzela stupajući u članstvo Društva naroda. Bio je, doduše, daleko blaži i za vreme rata nego prema Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Dok se u Albaniji sprovodila tiha asimilacija, centar terorističkog mehanizma protiv Srba bio je u Prištini.

Logori - dopunski metod genocida

Masovne zločine u Obiliću, Gračanici, Novom Selu, Bresnici, Lipljanu i Batusu počinili su, prema italijanskim izvorima, prve komšije i Šiptari iz susednih sela. Nasred ulice u Prištini ispaljeni su hici na dr Nikolu Radojevića, hirurga, a u bolnici u koju je preneto, njegovo telo zverski je iskasapljeno

Za razliku od Nemačke, gde je genocid sprovođen u koncentracionim logorima koji su bili mesta izvršenja zločina, koncentracioni logori koje su formirale albanske vlasti bili su samo dopunski metodi. Na teritoriji Albanije postojali su logori u Klosu, u blizini Kavaje i Fiori. Uslovi su posvuda bili izuzetno loši, tako da su glad i nehigijenski uslovi svakodnevno odnosili na desetine ljudskih života. Treba ukazati i na neke osobenosti koje su, verovatno, proizlazile iz kulturnog nivoa lokalnih vlasti. Dok je, na primer, u logoru Burel bio zaveden krajnje surov režim, logor u Fiori imao je snošljive uslove. Vredno je, takođe, zabeležiti da su ustanici u južnoj Albaniji organizovali napad na logor Burel, oslobodili deo logoraša i poveli ih u šumu, što nije zabeleženo u ustaničkim analima u Jugoslaviji. Albanska birokratija nije vodila preciznu evidenciju o logorima, kao što je to bio slučaj u Nemačkoj. Za vreme vladavine Envera Hodže, slično kao i u Jugoslaviji za vreme života Josipa Broza, to je bila tabu tema, tako da su sistematska istraživanja o albanskim logorima otpočela tek nedavno.

Bespomoćno srpsko i crnogorsko stanovništvo pružalo je povremeno otpor i organizovalo vrstu samopomoći. Pljačka i ubistva Srba i Crnogoraca vršeni su noću, pa su pojedina sela pretvarana u prave frontove, ponekad u žive buktinje. Umilta u svojim memoarima navodi: „U Peći sam prisustvovao jednoj takvoj gadnoj sceni". U noći između 8. i 9. juna dogodio se sukob u koji su se umešale i oružane italijanske jedinice da bi sprečile dalje krvoproliće. Sukob je bio tako snažan, kaže ovaj italijanski diplomata, da se na kraju nije znalo „ko napada, možda Sloveni ili Albanci".

KULMINACIJA TERORA

Teror nad srpskim i crnogorskim stanovništvom dostigao je kulminaciju 1943, posle kapitulacije Italije. Peć je ponovo bila na meti; od sredine septembra tu je otpočelo sistematsko istrebljenje Srba i Crnogoraca. Pre no što su u ovaj grad ušli Nemci, na

ulicama su ležali izmrcvareni leševi. Navešćemo jedan primer: svog unakaženog sina Vukadina Mikelića majka je prepoznala po cipelama. U izveštaju Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, od 3. septembra 1943, navodi se: „Okupatorske snage sistematski nastavljaju nad srpskim življem teror, pljačku, interniranje i ubijanje, uz pomoć šiptarske vojske, vulnetara i milicije".

Glas protesta nije se čuo

Italijanska policija pohapsila je jedan broj Šiptara. I u noći na sam Božić 1942, takođe u Prištini, Šiptari su, navodi Umilta, ubili „na desetine i desetine Slovena, mnoštvo ih je ranjeno, i samo brzom intervencijom naših karabinjera i naših trupa u Peći sprečeno je dalje nasiljeÖ Ali, mira nije bilo". Četnički odredi iz zone Berana i Sjenice, koji su do tada mirovali, upali su u ovu zonu; „zapalili na desetine (šiptarskih) kuća i poubijali oko hiljadu ljudi, žena i dece (Šiptara) sa te teritorije".

U jugoslovenskoj memoarskoj literaturi događaji u Peći tumače se kao provokacija Italijana, a dolazak i akcije četnika iz Crne Gore u celosti se negiraju. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju uputio je proglas Albancima u kome, pored ostalog, stoji: „Dan obračuna porobljenih naroda sa njihovim zakletim neprijateljem približava se. Dolazi trenutak kada će krvavi fašistički okupatori i njihovi pomoćnici platiti za sva nedela i krvoprolića, za sve patnje porobljenih naroda, za svaku kap krvi nevinog naroda, osveta nad fašističkim lopovima i njihovim slugama biće najsvirepija, pošto su i njihova dela bila nemilosrdna". U proglasu od septembra iste godine pozvani su opet Šiptari sa Kosova i Metohije da stupe u partizanske redove i operu ljagu koju su na njih bacile njihove izdajice! „Ti (svaki Šiptar ponaosob) treba i moraš da odeš u borbu za svoju slobodu Ö Digni odlučno glas protiv zločina koji se čine u tvoje ime". Međutim, glas protesta nije se čuo, a masovna ubistva su nastavljena. Selo Pomazetin blizu Prištine spaljeno je 1942, a njegovi stanovnici Srbi delom poubijani, a delom prognani.

Masovni zločini počinjeni su u Obiliću, Gračanici, Novom Selu, Bresnici, Lipljanu i Batusu. Zločine su, prema italijanskim izvorima, počinili prve komšije i Šiptari iz susednih sela. Nasred ulice u Prištini ispaljeni su hici na dr Nikolu Radojevića, hirurga, a u bolnici u koju je preneto, njegovo telo zverski je iskasapljeno. Šiptarske vlasti iz Prištine saopštile su da je to delo „srpskih komunista".

Glavni ciljevi Lige

Nakon ulaska nemačkih trupa na Kosovo i Metohiju, pod njihovim patronatom osnovana je u Prizrenu od 16. do 19. septembra 1943, Druga prizrenska liga, na čijem je čelu stajao Centralni komitet. Druga prizrenska liga postavila je za svoj osnovni cilj odbranu „svih teritorija na kojima žive Šiptari"

Teror nad srpskim i crnogorskim stanovništvom dostigao je kulminaciju 1943, posle kapitulacije Italije. Peć je ponovo bila na meti; od sredine septembra tu je otpočelo sistematsko istrebljenje Srba i Crnogoraca. Pre no što su u ovaj grad ušli Nemci, na ulicama su ležali izmrcvareni leševi. Navešćemo jedan primer: svog unakaženog sina Vukadina Mikelića majka je prepoznala po cipelama. U izveštaju Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, od 3. septembra 1943, navodi se: „Okupatorske snage sistematski nastavljaju nad srpskim življem teror, pljačku, interniranje i ubijanje, uz pomoć šiptarske vojske, vulnetara i milicije." A u pismu sekretara Okružnog komiteta KPJ za Metohiju od 15. oktobra 1943. stoji: „U Peći seÖ pogoršava situacija." Zbog nestanka jednog Nemca i 14 Rusa „streljan je 51 Srbin od strane Nemaca. Pre četiri dana, u selu Brestoviku, streljano je noću 25 ljudi; 19 ih je ubijeno i 6 ranjeno od strane Šiptara (petokolonaša). U gradu se skoro svake noći dešavaju ubistva i pljačke nad Srbima."

Bogata dokumentacija o genocidu na Kosovu, sa spiskovima imena ubijenih, popaljenih crkava i opljačkane manastirske imovine pohranjena je u arhivi Sv. sinoda Srpske pravoslavne crkve u Beogradu. U kraćim izvodima objavljena je u knjizi episkopa g. Atanasija Jevtića: Od Kosova do Jadovna.

Kao i u ND Hrvatskoj, i ovde su svi Srbi proglašeni najpre četnicima, a potom komunistima, što je šiptarskoj vlasti poslužilo kao pokriće, a omogućilo je i angažovanje okupacionih snaga u sprovođenju genocidne politike. Nema nikakve sumnje da su okupacione vlasti i ovde preduzimale kaznene pohode i kolektivni teror. No, budući da je ustanički pokret bio slab, što je zajednička ocena Italijana i Nemaca, a što potvrđuju i izveštaji KPJ, povodi za takve akcije bili su retki. NJih je zahtevala lokalna vlast na Kosovu, kako bi olakšala ostvarenje svoga cilja - totalno istrebljenje slovenskog življa na tom području.

HITLEROV TELEGRAM

Hitler je 5. marta 1944. uputio telegram Specijalnoj misiji za Jugoistok u Tirani, i u Beogradu, sa nalogom da se na Kosovu, pored već formiranog žandarmerijskog puka, formira „dobrovoljačka SS divizija". Albanska vlada će, dodaje se u telegramu, „kroz ovu mogućnost moći da ostvari svoje već poznate političke ciljeve". Šiptari su i do tada bili uključeni u oružane SS formacije, sačinjavali su deo 13 SS divizije koja je počinila neopisive zločine nad Srbima u Bosni i Hercegovini. Nemačka misija u Tirani izvestila je Berlin 3. aprila 1944, da je Liga na čelu sa Džaferom Devom i potpredsednikom Musom Šehuom „spremna da uloži sve snage i sredstva u borbi protiv Srbije i Crne Gore, pri čemu je bezuslovno potrebna nemačka pomoć."

U izveštaju Pokrajinskog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju od 12. januara 1944. o situaciji u ovoj oblasti, upućenom Centralnom komitetu, istaknuto je da bi ovde najvažniji zadatak bio „stvaranje solidnih vojnih jedinica Kosmeta... ali situacija, koja je kod nas iz dana u dan sve gora, to nam ne omogućava. Nemamo nijedne baze." A u izveštaju od 31. januara 1944, takođe upućenom Centralnom komitetu, stoji: „Šiptarske mase fašističke okupatore, a naročito Nemce, smatraju oslobodiocima i najvećim prijateljima, jer su im dali: pravo škola na maternjem jeziku i administraciju, vratili im oduzetu zemlju, dali im zastavu i pravo nošenja oružja, pljačku, iseljavanje i ubijanje svih onih koji nisu Šiptari.

Danas šiptarske mase uviđaju, ali i žale što će Nemačka izgubiti rat. NJih hvata veliki strah od osvete za nedjela razbojničkih bandi, a ponekad i čitavog naroda pojedinih krajeva. Gestapo, uviđajući takvo raspoloženje šiptarskih masa, iznalazi razne načine da ih zavara i na taj način koristi... Za Šiptare na ovom dijelu Kosmeta glavni je i jedini neprijatelj Srbin."

Nakon ulaska nemačkih trupa na Kosovo i Metohiju, pod njihovim patronatom osnovana je u Prizrenu od 16. do 19. septembra 1943, Druga prizrenska liga, na čijem je čelu stajao Centralni komitet. Nije na odmet podsetiti da je Prva prizrenska liga, formirana 1878, bila pod patronatom Austrougarske, kako bi se otpor Albanije okrenuo protiv Srbije i Crne Gore. Druga prizrenska liga postavila je za svoj osnovni cilj odbranu „svih teritorija na kojima žive Šiptari", a u tu svrhu bila je predviđena vojna obaveza svih Šiptara do 60 godina starosti. Liga je u stvari predstavljala koaliciju svih nacionalističkih organizacija, a njihova delatnost podudarala se sa planovima Nemačke.

Živim ljudima kopali su oči

Sinan Hasani navodi da su, pored SS divizije „Skenderbeg", u čijim je redovima bilo 11 hiljada Šiptara, teror nad Srbima sprovodili i balisti, njih oko pet hiljada

Po utvrđenom planu usledile su akcije. SS divizija „Skenderbeg" je formirana i svoj prvi „uspeh" zabeležila je u hapšenju i lovu na Jevreje, koji su pod italijanskom okupacijom ipak mogli nekako da prežive. A zatim je usledila hajka na Srbe u Prištini i okolini, Peći kao i drugim mestima. 28. avgusta 1944. divizija je poklala 428 srpske dece i staraca koji su se zadesili po kućama u selu Velika, nedaleko od Čakora. I dok su se Nemci povlačili, šiptarske jedinice sprovodile su sve veći teror uz nezamisliv sadizam; kopali su oči živim ljudima, odsecali delove tela i slično.

Spontano se nameće pitanje šta je nagnalo šiptarske mase da, u trenucima očite propasti sistema na koji su se oslanjali, ogreznu tako duboko u zločinima. Sekretar Sreskog komiteta za Gnjilane naveo je u svom izveštaju Oblasnom komitetu za Kosovo, 31. marta 1944, jedan interesantan podatak u izveštaju: „Čujem da je u Gnjilanu održano savetovanje viđenih Šiptara gde se govorilo o položaju Srba u gradu i srezu. Izgleda da postoje dve struje: jedni kažu da su preterali sa terorom nad Srbima, kao i da se kaju; drugi pak kažu: istina je da smo terorisali Srbe i to toliko da nemamo gde i da se ne možemo više da opravdamo, zato moramo do kraja, pa šta mu drago."

Mnogi psihoanalitičari, koji su proučavali mentalno stanje kriminalnih tipova, dolazili su do saznanja da ponovljeni zločini proizlaze iz nemoći razrešavanja sopstvenih unutrašnjih sukoba; samo, u ovom slučaju ne radi se o pojedincima nego o masama. Sinan Hasani navodi da su pored SS divizije „Skenderbeg" koja je brojala 11 hiljada Šiptara, teror nad Srbima sprovodili i balisti, njih oko pet hiljada. Sa gotovo istom merom sadizma odnosili su se i prema onim malobrojnim Šiptarima koji su se priključili partizanskom ili četničkom pokretu (bilo je i takvih), ili onima koji su u svojim kućama pružili utočište nekom preostalom Srbinu. U nekim srezovima, kao na primer nerodimskom u kome je živelo mešovito stanovništvo, bio je zabranjen kontakt između Šiptara i Srba.

SPASAVALI SU IH SRBI

Neki su se nadali da će ih spasiti Engleska jer „ona je velika država, te nam neće učiniti zla". Međutim, nikakva spoljna intervencija nije bila potrebna za spasavanje Šiptara; spasao ih je ostatak naroda nad kojim su izvršili genocid, onaj isti narod protiv koga su otvorili novi krug genocida, srpski narod.

Dva partizana Šiptara Ćamil Brovina-Bujku i M. Tahiri uputili su 7. aprila 1944. pismo Oblasnom komitetu KP za Metohiju u kojem stoji: „Iako je narod tu i tamo počeo da shvata poraz Nemačke, još uvek nije sklon da shvati našu stvar: prvo, iz straha od Slovena i drugo, iz straha od terora. Ovaj zaostali narod postaje poslušan svakoj sili čije mašine prolaze drumovima. Štaviše, ovde strepe jedan od drugoga. Nema dvojice komšija koji dobro govore i misle jedan o drugome."

Navodeći dalje da ih nisu primili u kuću ni najbliži prijatelji, i da im nije moguće bilo šta učiniti, zaključuju: „prema tome, ne ostaje nam ništa drugo do da se krijemoÖ Nas čudi sadržaj vaših pisama. Kao da ne poznajete uopšte zaostalost ovog naroda. Vi pišete kao da se mi nalazimo među seljacima Toskanije, ili onih krajeva Jugoslavije gde je pokret prihvaćen od strane naroda. I sada kada shvata poraz fašizma, narod izmišlja legende oko Turske, koja će se zainteresovati za nas."

Strah je zahvatio šiptarske mase. O tome Ismet Šaćiri-Stopi izveštava Pokrajinski komitet za Kosmet: „Naše mase... čekaju kao zbunjene da se nešto dogodi, neke sa strepnjom od osvete Srba i Crnogoraca, jer znaju šta su počinili nad njima... Mi smo mnogo puta diskutovali o našem narodu i došli do zaključka da on neće priče, već dela, da se pokorava isključivo sili." I sekretar Sreskog komiteta KPJ za Uroševac, Tankosava Simić, došla je do sličnog zaključka pa, u svom izveštaju od 28. septembra 1944. Oblasnom komitetu za Kosmet, navodi: „Neopisiv je strah šiptarskih masa od sutrašnjice. Dok se onaj deo šiptarskih krvnika sada kaje što ranije nisu završili sa pokoljem svih Srba, da sada ne bi imali glavobolje, dotle se dosta veliki deo onih pasivnih Šiptara kaje zašto je dopustio da ti „izrodi" učine takve zločine, da se odgovornost sa njih proširuje na sve Šiptare... No mali deo veruje da će ih iz čitavog ovog haosa spasiti Turska svojim posredovanjem kod saveznika."

Masovno bežanje u Srbiju

Komesarijat za izbeglice u Beogradu registrovao je do aprila 1942. nešto više od 70.000 izbeglica sa Kosova i Metohije. Taj broj je, međutim, daleko veći. Komesarijat je registrovao nezbrinute izbeglice, a ne i one koji su se sami snašli kod rođaka

Mussolini

Drugi metod sprovođenja genocidne politike bilo je prinudno iseljavanje srpskog i crnogorskog življa. Iseljavanje je imalo dvostruku pozadinu. S jedne strane bilo je posledica kolonizacije Albanije od strane Italije, a sa druge politika kvislinške vlade da se obezbedi „etnički čisto Kosovo".

Musolinijev plan ekonomske reforme Albanije otpočeo je 1940, kolonizacijom priobalnog pojasa Albanije i potiskivanjem domorodačkog stanovništva ka severu. Na desetine hiljada italijanskih tehničara, farmera, učitelja itd. preseljeno je sa porodicama u Albaniju. O tome postoje precizni podaci. Iza italijanskih trupa, koje su izvršile invaziju Kosova i Metohije, krenula je bez plana i evidencije reka albanske sirotinje, ali i pripadnika srednjih slojeva.

Krajem 1941. otpočela je organizovana kolonizacija Kosova i Metohije i Makedonije. Nakon pada Musolinija Italijani su vraćeni u Italiju, ali su građani Albanije ostali na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji. Tačan broj kolonista do danas nije utvrđen, budući da na Kosovu i Metohiji nije vođena uredna evidencija, a osim toga legalne arhive su namerno spaljene, kako se ne bi mogao utvrditi identitet došljaka. Sudeći po italijanskim dokumentima, u kojima se to pitanje samo uzgred pominje, pouzdano se može tvrditi da se taj broj kreće između 150 i 200 hiljada u prve dve godine rata.

Pravi termin za iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova je proterivanje, a ono je otpočelo aprila 1941. Na udaru su se našli najpre oni koji su stekli domicil na Kosovu

posle 1918. godine. U našoj literaturi uvrežena je pojmovna i terminološka konfuzija u pogledu reči „došljak". U jednoj ustavnoj, parlamentarnoj zemlji, u kojoj je bila zagarantovana sloboda kretanja, ne može se govoriti o „došljacima" ma gde se oni našli, osim ako su u pitanju stranci. Ovo naročito važi za Kosovo, odakle su Srbi progonjeni unazad tri veka. Oni se mogu tretirati samo kao povratnici, a ne kao došljaci.

Komesarijat za izbeglice u Beogradu registrovao je do aprila 1942. nešto više od 70 hiljada izbeglica sa Kosova i Metohije. Taj broj je, međutim, daleko veći. Komesarijat je registrovao nezbrinute izbeglice, a ne i one koji su se sami snašli preko rođaka i prijatelja. Osim toga, na hiljade proteranih Srba i Crnogoraca krenulo je ka Crnoj Gori.

Italijanske vlasti pokušale su da spreče iseljavanje, strahujući od otpora stanovništva, ali i zbog ekonomskih razloga, kako bi se omogućila normalna proizvodnja agrarnih proizvoda. Međutim, u tome su samo delimično uspevali. Nakon kapitulacije Italije, pred novim naletom terora, Srbi i Crnogorci pokušali su da bekstvom u Srbiju spasu živote. Poslednji organizovani transport krenuo je iz Uroševca 5. i 6. avgusta 1944, sa oko 75 porodica iz tog grada i okoline.

Postojala je neskrivena namera da se istrebi srpski narod. Sait Bakali-Jakupi to je izvanredno opisao. Šiptari, kaže on, „neće nikakvu saradnju sa Slovenima, niti hoće da ih vide ovde. Kada čuju da se njima dogodi neko zlo - bili oni četnici ili partizani - mnogo se raduju. NJihov je cilj da se Vlah oštećuje, a da Turčin ostane slobodan na ovoj zemlji. Koliko imaju duše i samilosti, oni bi istrebili sve Slovene koji se nalaze na Kosovu i Dukađinu, ne ostavljajući ni jednog jedinog za zakletvu... Iz razgovora koje sam imao sada ili ranije, shvatio sam da ovako misle skoro svi."

Smilja Avramov – Glas Javnosti mart.2008

Kraj

Za jos dokumenata posjetite www.krajinaforce.com

